

ივერია

ფასი ნომრისა 6 კაპეიკი.

№ 23

კვირა, 6 აპრილი

ქოველკვირული გაზეთი

ფასი წლის დამლევამდის 3 მან.; სუთი თვით 2 მან. | 1877—1906 | ადრესი: ტფილისი, ფრეილინის ქ., № 5, ტელეფ. № 922.

სარჩამი:—ტფილისის ქართულ გიმნაზია, ფ. გოგრაიშვილისა. — პატარა ფიქრები, ა. — ლისა. — ცოტაოდენი სტატისტიკა, ა. — ს. — სახელმწიფო ფინანსები. — ლისა. — მოქალაქობრივ თავისუფლება და ეკონომიური განვითარება, მ. — ისა. — საჯარო წიგნთსაცავ საშვილებლოები, 3. — შვილისა. — ადგილი (კ. ტიმოქესკისა), თარგმანი ა. ხ. — ისა.

ტფილისის მართული მიხედაობა

აგერ ერთ წელიწადზე მეტია, რაც ტფილისის სათავად-აზნაურო სკოლის შესახებ—სკოლის კედლებს შუა და მათ გარედაც—საშინელი „ბრძოლა“ გამართული. ეს ბრძოლა დღესაც არ არის დასრულებული და მისი სიციხოველც არაა განვლებული. ამ ერთი წლის განმავლობაში ბევრი ქალაქი და მელანი დახარჯა ხსენებულ „ბრძოლის“ საქმეზე, ბევრი ლამაზი „რეჩი“ წარმოითქვა სასკოლო საზოგადოების საჯარო კრებებზე, ერთი წელიწადია, როცა საკითხი სათავად-აზნაურო სკოლას შეეხება, სული ერთსა და იმავეს ვიცხულობთ გავითების ფურცლებზე და ვისმინთ საჯარო კრებებზე: „რეორგანიზაცია, სკოლის რეორგანიზაცია!“ თავიდანვე ეს „რეორგანიზაცია“ ლოზუნგად იყო წამოყენებული და „ბრძოლა“ მის გამოისობით იყო გაჩაღებული. და ერთი გადავხედოთ, მკითხველო, ამ ბრძოლის მსვლელობას, ჩვეუკვირდეთ სკოლის ავკარგს, გავითვალისწინოთ ერთის მხრივ „რეჩები“ დაპირებული რეორგანიზაცია და მეორის მხრივ სასწავლებლის ახლანდელი ნამდვილი მდგომარეობა, დაეუპირდაპიროთ სიტყვას საქმე, „რეჩეს“—მოქმედება და მისი ნაყოფიერობა. მერწმუნეთ, ეს საკმაოდ საინტერესოა და ჩვენებურ—ქართულ—საქმიანობის სიღვრებით დახახასათებელია.

იქნებ ვინმეს კიდევ გაუკვირდეს, ჩვენ რომ ვეტყვი, რომ სათავად-აზნაურო სკოლაში მასწავლებელთა კორპორაციისაგან გამართული ბრძოლა და „რეფორმების“ მოთხოვნა მკიდროდ შეკავშირებულია თანამედროვე განმათვისუფლებელ მოძრაობასთან. საქმე ის არის, რომ სკოლის კომიტეტის უფლებების შესაკვეცად და ცხრედ წოდებულ „საპედაგოგო ავტონომიის“ მოსაპოვებლად პედაგოგები ამოძრავდნ და ამხედრდნ შარშან, სწორედ მაშინ, როცა ძლიერი სახალხო მოძრაობა აბობოქრდა მთელს რუსეთში და კიდევ უფრო—ჩინეს პატარა სამშობლოში. ეს არ გახლავთ უბრალო „сoвпадeнiе“, არ მომხდარა შემთხვევით, რომ ჩვენი პედაგოგების „რეფორმატორობა“ სწორედ მაშინ დაიწყო, როცა მთელი ხალხი ფეხზე დადგა მთა კობასთან საბრძოლველად. უეკველია, საერთო მოძრაობამ მათხედაც გავლენა იქონია და აამოძრავა. ასე რომ არ იყოს, სად იყვენ იგივე პედაგოგები შარშანდამდის, თუ სკოლას იმდენი ნაკლულევიანება ჰქონდა, რამდენიც მათ ამ ერთი წლის განმავლობაში დასახლდეს, თუ სკოლის კო-

მიტეტის „უფლებიანობა“ და მასწავლებელთა „უფლებობა“ ისე საშინლად მოქმედობდა სკოლის ყოფა-მდგომარეობაზე, როგორც ეს მათ მოგვითხრეს ამ უკანასკნელ ხანებში, სად იყვენ ისინი წინად და რატომ ხმას არ იღებდნ? იქნებ ვინმემ კითხვის პასუხად კითხვითვე გვიპასუხოს: სად იყო შარშანდამდის ხალხი და რატომ რევოლუციის არ ეწვეოდანო, მაგრამ, მოგვხსენებთ, ხალხი გაუნათლებელია და მასში პოლიტიკური შეგნება-ცნობიერება თანდათან ვრცელდება და ამიტომ ხალხის წინანდელი სიწყნარე და აუჯანყებლობა არ ამართლებს სათავად-აზნაურო სკოლის მასწავლებელთა სიჩუმეს და ხმის ამოუღებლობას. რაღა შარშან იგრძნეს და დაინახეს იმათ სკოლის რეფორმის საქიროება და არა, ვთქვით, ხუთისა და ათის წლის წინად? სკოლის კომიტეტს ხომ არც ხელმწიფისა და არც სამინისტროს უფლება და ძალა არ ჰქონდა,—მას არ ჰყავდა არც ჯარი, არც ტანდარმერია, მას არ შეეძლო იდეურ ოპოზიციის გამოცხადებელ მასწავლებელთა არც დატუსაღება, არც ციმბირში გადასახლება. მაშ რამ დაუშალა ინტელიგენტ განათლებულ ხალხს, თუ მათ სკოლაზე მართლა გული შესტკიოდათ, რამ დაუშალა,—ვიკითხოვთ ჩვენ,—რომ სკოლის ნაკლულევიანება შარშანდამდისაც დაენახათ და თავიანთ შეხედულობის თანახმად სასწავლებელში ცვლილება და გაუმჯობესება მოეთხოვათ? რაღა სწორედ მაშინ გაახსენდათ „ავტონომია“ და „პედაგოგიურ საბჭოს თავისუფლება“, როცა ჩიტებიც კი ქიკიკობდნ სახლების სახურავებზე: „ძირს თვითპურობელობაო“? უნდა ვფიქროთ, რომ მათზე ამ საერთო ხმამ იქონია გავლენა და აალაპარაკა, რაც ფრიად სამწუხარო ნიშანია, შეგნებულობის მხრივ, მათი პედაგოგიურ მოღვაწეობის დასახასიათებლად...

საერთო განმათვისუფლებელმა მოძრაობამ სათავად-აზნაურო სკოლის პედაგოგთა კორპორაციის მისცა არა მარტო ზოგადი აზრი სკოლის მართვა-გამგეობაზე საჯაროდ ლაპარაკის დაწყებისა, —მანვე მისცა მათს ბრძოლას ელფერი და გარეგანი გამოხატულებაც. მშრომელ ხალხის დღევანდელ მოძრაობას, როგორც ყველამ იცის, ორი მხარე აქვს: ა) ბრძოლა თვითმპურობელ ბიუროკრატისა და ბ) კაპიტალის წინააღმდეგ. ორივე ეს ელემენტი მზა-მხარეულად შეტანილ იქნა სკოლის შენობაში. ქართული სასწავლებელი წარმოდგენილ იქნა ბიუროკრატის — ე. ი. კომიტეტის—მიერ კაპიტალი-სტურად წარმათულ ფაბრიკად, პედაგოგებმა თავიანთი თავი დასახეს პროლეტარ მუშებად, და „კლასობრივ“ ნიადაგზე გაჩაღდა ბრძოლა.. პედაგოგები ებრძოდნ „ბიუროკრატის“ (კომიტეტს) და თხოულობდნ „თავისუფლებას“ (ეს გახლავთ ელემენტი პოლიტიკური, განმათვისუფლებელ მოძრაობიდან გაღმოდებული), თხოულობდნ შრომის შემცირება და გა-

სამრჯელოს მომატებას (სწორედ იმას, რასაც მუშა ხალხი თხოულობს წარმოებაში კაპიტალისტურ ექსპლოატატორებისგან) და ამ მიზნის მისაღწევად სახმარ საშუალებად ასახელებდნენ მათს—პედაგოგთა—გაფიცვას, გაკვეთილებზე ხელის აღებას (სწორედ ისე, როგორც მუშები გაიფიცებოდნენ ხოლმე ფაბრიკებში),

რასაკვირველია, ყოველი საქმეში ჩახედული ადამიანი ჩვენს პედაგოგებს დაეთანხმება, რომ სკოლის წარმატებისთვის სასარგებლო არის მასწავლებელთა კორპორაციის ჰქონდეს საპედაგოგო საქმეებში დამოუკიდებლობა, მაგრამ სათავადაზნაურო სკოლის მასწავლებელნი ამ ფარგლის ავტონომიას არ დაკმაყოფილდნენ და კომიტეტს თითქმის ყველა უმაღლეს ზედამხედველობისა და მართვა-გამგეობის უფლება ჩამოაცალეს. კომიტეტს, რომელიც არჩეული ორგანოა იმ საზოგადოებისა, რომელიც სკოლას პატრონობს და ინახავს, პედაგოგებმა თითქმის მარტოდნენ ხაზინადრის როლი დაუტოვეს და სხვა ყველა უფლებები თვითონ დაისაკუთრეს. ამ უფლებების მოსაპოვებლად შარშან საშინელი ბრძოლა იყო გაჩაღებული, რომელზედაც აუარებელი ენერჯია და შრომა დაიხარჯა და რომელიც ბოლოს მასწავლებელთა სრულის გამარჯვებით დასრულდა. ჩვენ თავის დროზე გამოვთქვით ჩვენი აზრი, თუ როდენ ცალმხრივია ასეთი გადაწყვეტილება და როდენ საზარალო იქნება მასწავლებლისთვის ესოდენ უსაზღვრო კომპეტენციის მინიჭება მასწავლებელთა კორპორაციისთვის.

მაგრამ ჩვენ ჯერ არ გვქონია შემთხვევა გვეთქვა რამ იმ ცვლილებაზე, რომელიც მასწავლებელთა ჯამაგირისა და მათი სამუშაო დროის რაოდენობას შეეხება. ეს საგანი ამ ზაფხულის გადაწყდა სასკოლო საზოგადოების კრებაზე და გადაწყდა ისე, როგორც მასწავლებელთ სურდათ. თუ ამ საგანს ჩაუფიქრდებით, მკითხველო, არა მგონია ძალაუფლებურად შეემა ფიქრებმა არ გაგიტაცოს და ჩვენი ზნეობრივი შემეცნება ბნელად არ წარმოგდგეს. და ამ გვარ პესიმისტურ ფიქრებს ექნება კიდევ საუფუძელი. ნუ დაიფიქვებთ, რომ აქ ჩვენ თვალ წინ გვყვანან განათლებული კაცები, მასწავლებლები, ახალთაობის აღმზრდელები და თუ მათს მოქმედებაში ზნეობრივ შემეცნების მხრივ რაიმე თვალსაჩინო კილს ვხედავთ, რაღა უნდა ვიფიქროთ იმაზე რომელიც მათი აღზრდილნი არიან და იქნებიან შემდეგში? ჩვენ იქნებ ვაპარბედეთ? აი, განსაჯეთ: ამიერიდან თითოეულ მასწავლებელს დღეში უნდა ექმნეს სამი გაკვეთილი და ჯამაგირად უნდა მიეცეს წელიწადში 2400 მან. გარჩევა არ არის დაბალ და მაღალ კლასების მასწავლებლებს შორის, ყველას ერთნაირი ჯამაგირი ექვება. ეს მოითხოვეს მასწავლებლებმა და დააკანონებინეს კიდევ უკანასკნელ საზოგადო კრებას. რა არის აქ საკვირველი ან სამუშუაროვო, — იკითხავთ თქვენ. რა თქმა უნდა, არა როდენობა ჯამაგირისა. თუმცა ჩვენ შეცდომად მიგვაჩნია ერთნაირ ჯამაგირის დანიშვნა ყველა კლასების მასწავლებელთათვის, თუმცა ასევე შეცდომად მიგვაჩნია, რომ მასწავლებელს ერთი და იგივე ჯამაგირი ექვოდეს თავის სამსახურის პირველ წელიწადს და, მაგალითად მეათე წელიწადსაც, მაგრამ ამაზე ახლა ლაპარაკს არ გავაბამთ. თავის თავად 2400 მ. დიდი ჯამაგირი არ არის საშუალო მასწავლებლის მასწავლებლისთვის. არა თუ 2400 მან., სამასი თუმანიც რომ დანიშნათ ჯამაგირის ნორმად, ჩვენ მაშინაც არ მივიჩნევდით ამას გადამეტებულად, თუ ამ

ჯამაგირის პირისპირ დაყენებული იქნებოდა შესაფერი შრომა და გარჯა მასწავლებლისა. მაგრამ საველალოც სწორედ ის არის, რომ ჩვენმა პედაგოგებმა, ფაბრიკის მუშებსავით, „ნაკლები შრომა და მეტი ქირა“ წამოაყენეს თავის დევიზად ჯამაგირის ახალ ნორმის დაწესების დროს მათი მეცადინეობა იქითკენ იყო მიმართული, რომ თავიანთი სამუშაო დრო შემცირებინათ. უამისოდ მათ წინადაც არ ეძლეოდათ 2400 მან. ნაკლები ჯამაგირი. თუ სკოლის დაბეჭდილ ანგარიშებს გადახედავთ, დარწმუნდებით, რომ მათ, მოსამზადებელ კლასების მასწავლებლებს გარდა, 2400 მანეთზე თუ მეტი არა, ნაკლები არ ჰქონიათ ჯამაგირად. მაგრამ მაშინ მომეტებულ ჯამაგირის მისაღებად ისინი იძულებული იყვენ გაკვეთილები ბლომად აეღოთ და მეტი ემუშავათ, ახალის ნორმით კი დაწესებულია დღეში სამი გაკვეთილი და ამისთვის ზემოაღნიშნული ჯამაგირია დანიშნული. და ამგვარად, მთელი „რეფორმა“ ჯამაგირებისა უმთავრესად იმაში გამოიხატება, რომ მასწავლებელთ შრომა შემუშავდა და ჯამაგირი კი არ მოჰკლებიათ. და ეს გარემოება მიგვაჩნია ჩვენ განსაკუთრებულ ყურადღების ღირსად ჩვენ გვესმის და სამართლიანად მიგვაჩნია, როცა ფაბრიკის მუშა ცდილობს სამუშაო დრო შემციროს და ქირა მოიმატოს რადგან მისი შრომით ფაბრიკანტი მდიდრდება. მაგრამ რა უნდა ვთქვათ იმ განათლებულ ხალხზე, რომელიც ქართულ დაწესებულებაში უნდა შედიოდეს ეროვნულ იდეით გამსჭვალული, — იმ განზრახვით, რომ მთელი თავისი ძალღონე მონდომოს ნაკისრებ საქმეს, მთელი ენერჯიით ემსახუროს იმ მიზანს, რომლისთვისაც გაჩენილია ის ქართული დაწესებულება, — რას იტყვით იმ განათლებულ ხალხზე, რომელიც, ნაცვლად ამისა, ამ დაწესებულებას საექსპლოატაციო კაპიტალისტურ ქარხნის დონეზე აყენებს და იმას ცდილობს, რომ, რაც შეიძლება, შრომა შემციროს და ჯამაგირი გაიდიდოს?

და მერე იცით, — შემცირებაც არის და შემცირებაც. აი, ინგარიშით: სკოლაში თითო გაკვეთილი გრძელდება 45 წუთს, მასასადამე სამი გაკვეთილი შეადგენს 2 საათს და 15 წუთს. ეს არის ის დრო, რომლის განმავლობაშიც ახალის „ნორმით“, უნდა იმუშაოს ყოველ დღე მასწავლებელმა სკოლაში. მართალია, ამ გადაწყვეტილებას თან ახლავს ფორმისთვის დავალებაც, რომ მასწავლებელმა სკოლაში აღმზრდელის როლიც უნდა შეასრულოს, მაგრამ რახან პანსიონი მოსპეს ამ დავალებას არავითარი განხორციელება არ დასჭირდება, ვინაიდან გაკვეთილების დროს მოწაფეები კლასებში არიან და ცალკე აღმზრდელებს მათთან არავითარი საქმე არა აქვთ. ვინგარიშით, დღიური 2 საათისა და 15 წუთის შრომა რამდენს შეადგენს თვის განმავლობაში. საშუალო რიცხვით თვეში მხოლოდ 24 დღეს სწარმოებს სწავლა სკოლებში, დანარჩენი კვირაუქმებია. 24-ზე გამრავლებული 2 საათი და 15 წუთი შეადგენს 54 საათს. ეს იმას ნიშნავს, რომ სათავადაზნაურო სკოლის თითოეულ მასწავლებლის თვიური სამუშაო დრო სკოლაში უდრის 54 საათს. როგორც ხედავთ, ეს ბევრი არაა, მაგრამ დახედეთ ქვევით: მასწავლებელში სწავლა სწარმოებს არა მთელ წელიწადს, არამედ დაახლოებით მხოლოდ 7 თვის განმავლობაში, მასასადამე მთელი წლიური საკოლო მუშაობა მასწავლებლისა შეადგენს 378 საათს ანუ საშუალოდ დღეში 1 საათს და 2 წუთს. თუ ამას რვა საათიან სამუშაო დღეზე გადავითანთ, გამოვა სწორედ 47 ასეთი დღე.

ეს იმას ნიშნავს, რომ მასწავლებელი 47 რვა საათიან სა-
მუშაო დღეში იღებს სულ 2400 მანეთს ანუ დღეში 51 მა-
ნეთს. არა მგონია, დედამიწის ზურგზე იყოს სადმე ისეთი
სასწავლებელი, სადაც მასწავლებელს წლიურად 378 საათის
მუშაობაში 2400 მანეთს აძლევდნენ.

ვიმეორებთ, ორას ორმოცი თუმანი თავის თავად ჩვენ
დიდ ჯამაგირად არ მიგვანია, მაგრამ არ დავფარავთ და ვი-
ტყვი, რომ სიმახინჯეა, როცა ასეთ გასამრჯელოს თხოუ-
ლობს ქართველი ინტელიგენტი — და ისიც საზოგადოებრივ
დაწესებულებისაგან — დღიურად ერთი საათის მუშაობაში. მა-
ტერიალურად უზრუნველყოფის მოთხოვნა მუშაკის მხრივ
სრულიად კანონიერი მოთხოვნაა, მაგრამ ამ მოთხოვნას
რამდენადმე მაინც შესაფერი შრომა და გარჯა უნდა ამა-
რობდეს. სასკოლო საზოგადოების უკანასკნელმა კრე-
ბამ ფეხმარდად გადასწყვიტა ეს საკითხი და ენუქასავით
ხელგაშლილად დააწესა ჯამაგირების ნორმები, ხოლო ის კი
აღარ უფიქრია, თუ რა ცვლილებას მოახდენდა ასეთი „რე-
ფორმა“ სკოლის ხარჯებში. თუმცა პანსიონი გააუქმეს და,
მასასადამე, სპეციალურ აღმზრდელების ადგილებიც მოისპო
და ამიტომ ამ მხრივ შესამჩნევი ხარჯი მოაკლდა სასწავლე-
ბელს, — მიუხედავად ამისა, როგორც ვახ. „შრომაში“ დაბე-
ქილ წერილის (№ 92) ავტორი ვადმოგვცემს, ხარჯმა აიწია
18000 მანეთით. ეს ხარჯების გადიდება უმთავრესად იმის
წყალობით მოხდა, რომ თითოეულ მასწავლებლის შრომა შე-
მკირდა და ამიტომ საერთოდ სასწავლებლის გასაძღვლად
შეტ მასწავლებელთა დაქირავება არის საჭირო. ამას უბრალო
მაგალითი დავანახებთ. თუ ახლა დღეში სამ გაკვეთილის
კვალობაზე სკოლისთვის 25 მასწავლებელი არის საჭირო,
ხუთ-ხუთ გაკვეთილის კვალობაზე, ესე იგი თითოეულ მასწავ-
ლებელს დღეში რომ ხუთი გაკვეთილი ჰქონდეს დაკისრე-
ბული, მთელ სასწავლებელს საერთოდ დასჭირდება მხოლოდ
15 მასწავლებელი. აქ 10 კაცის ყიბრითი არის, რომელთა
ჯამაგირი 24000 მანეთს უდრის. ეს ანგარიში მარტოდენ
დაახლოვებითა და გვიჩვენებს მხოლოდ, თუ რა დიდი ფი-
ნანსიური მნიშვნელობა აქვს გაკვეთილების რიცხვის შემცი-
რებას და, მასასადამე, სასწავლებელში მასწავლებელთა გამ-
რავლებას. უკანასკნელმა საზოგადო კრებამ ამაზე თავი არ
შეიწყუბა, არც კი გამოუძიებია დაწვრილებით, თუ ასეთი
ცვლილება რამდენად გაადიდებდა სკოლის ხარჯთაღრიც-
ხვას, — და სწორედ ენუქას სიმარდით და გულუხვობით
„დაუწესა“ მასწავლებლებს სამ-სამი გაკვეთილი და უფულო კა-
სიდან ორას ორმოცი თუმანი ჯამაგირი.

სათავად-აზნაურო სკოლის „რეორგანიზაციის საკითხი“,
გარდა პედაგოგიურ საბჭოს ავტორიზაციისა და მასწავლებელ-
თა ჯამაგირებისა, სასწავლებელში სწავლების ცვლილებასაც
შეეხებოდა. შარშან შემოდგომაზე სკოლის კომიტეტმა შუა-
მდგომლობა აღძრა ნამესტნიკის წინაშე და ნებართვაც მიიღო,
რომ სკოლას ამიერიდან ეწოდებოდეს „ტფილისის ქართული
კერძო გიმნაზია“. წრევანდელ საზოგადო კრებას მსჯელობა
ჰქონდა გიმნაზიაში სწავლების შეცვლის შესახებ და ხმის უმე-
ტესობით გადასწყვიტეს, რომ სასწავლებელში სწავლება ქარ-
თულ ენაზე იქმნას მოწყობილი.

ამგვარად, სამი მთავარი ცვლილება მოხდა ტფილისის
სათავად-აზნაურო სკოლაში: მასწავლებელთა კორპორაციას
მიეცა დამოუკიდებლობა, დაწესდა ჯამაგირების ახალი ნორ-
მა და გადაწყვეტილ იქმნა ქართულ გიმნაზიის“ შინაარსი-

თაც ქართულად გადაქცევა, ე. ი. მასში სწავლების ქართულ
ენაზე მოწყობა.

მაგრამ, საუბედუროდ, რისავე მარტოდენ „დაწესება“
ან „გადაწყვეტა“ საკმარისი არაა თვით იმ „გადაწყვეტილ“
ან „დაწესებულ“ საქმის განსახორციელებლად. ამისთვის საჭი-
როა უფრო მეტი რამ, ვიდრე კრებაზე ლამაზ სიტყვების წარ-
მოთქმა, ან საკითხის გადასწყვეტად ყუთში კენჭების ჩაგდება.
ტფილისის ქართულ გიმნაზიის ყოფა-მდგომარეობაც, თუმცა
ამ უკანასკნელ ერთის წლის განმავლობაში საზოგადო კრე-
ბაზე ხმის უმეტესობით რამდენიმე ძირითადი ცვლილება იქ-
მან დაწესებული, ჯერ-ჯერობით იოტის ოდნედაც არ არის
გაუმჯობესებული და, სამწუხაროდ, ეს გაუმჯობესება ახლო
მომავალშიაც არაა მოსალოდნელი...

ფ. გოგაჩაიშვილი.

(დასასრული იქნება.)

პატარა შიშრები

ტფილისის სათავად-აზნაურო გიმნაზია ერთი წლით და-
იკეტა. ერთად-ერთ ქართულ გიმნაზიის დაკეტვა მთელი წლით
მნიშვნელოვანი ფაქტია ჩვენს უფერულ შინაურ ცხოვრებაში,
ამიტომ საკვირველი არ არის, რომ მან დიდი მითქმა-მოთქმა და
ლაპარაკი გამოიწვია საზოგადოებაში. ზოგი ლანძღავს გამგე
კომიტეტს, რომელმაც რამდენიმე ათასი მანეთი ვერ იშოვა
და ბინა ვერ დაიქირავაო, ზოგი ამართლებს კომიტეტის გა-
დაწყვეტილებას და ამბობს, სულ ერთია, ეხლანდელი თაობა
მოსწავლეებისა ისედაც დაკარგულ თაობად უნდა ჩაითვალოს
და რა საჭიროა მასზე იმოდენა ფულის დახარჯვაო, ზოგი
კი ობიექტიურ ტრიბუნაზე ადის და პესიმისტურად დასცქე-
რის ქართველ ერს, რომელმაც ათას მანეთის შოვნა ვეღარ
მოახერხა და რამდენიმე ასი ახალგაზდა დაღუპაო.

ტფილისის სათავად-აზნაურო გიმნაზიის საქმეების არე-
დარევაში დიდი ხანია საზოგადოების ყურადღება მიიქცია.
ყველამ იცოდა, რომ გიმნაზია ყოველ მხრივ გათახსირებული
იყო, ყველა ამბობდა, რომ გიმნაზიაში სრული დეზორგანი-
ზაცია არისო, გიმნაზიელნი არაფერს არ აკეთებენ, განა-
თლებით და განვითარებით სახაზინო გიმნაზიელებზედაც კი
დაბლა დგანან და, თუმცა ამ სასწავლებელმა რამდენიმე ახალ-
გაზდა გაგზავნა უმაღლეს სასწავლებლებში, მაგრამ არც ერთ
მათგანს დღემდის არაფერი გაუკეთებიაო. ერთი სიტყვით,
მთელ სასწავლებლის მდგომარეობას ოთხი სიტყვით ახსითაე-
ბდენ: არავინ არაფერს არ აკეთებს. წინანდელ უსაქმრობ-
ას უკანასკნელი მოძრაობაც მიეშველა, რომელიც ნია-
ღვარივით შევარდა ქართულ გიმნაზიაში, იქაურობა წალკა...
შარშან და წრეულსაც მთელი თვეობით გოლოვინის პარო-
პეტტი დიდიდან საღამომდის სავსე იყო ქართულ გიმნაზიის
მოსწავლეებითა და მასწავლებლებით. ყველანი საიდანაც
ჯამაგირებს იღებდნენ, სვამდნენ, სქამდნენ, იცვამდნენ და არა-
ფერს არ აკეთებდნენ. წლის ბოლოში მოსწავლენი კისერზე
შეახსნდნენ მასწავლებლებს და ხელი მოაწერინეს ულტიმა-
ტუმზე; ყველანი გადაგვიყვანეთ შემდეგ კლასებში, თორემ
გიმნაზიის მთლად გავანადგურებთო. მასწავლებლებმა დაუთმეს
და ის მოსწავლენი, რომელნიც მესამე და მეოთხე კლასებში
უნდა ყოფილიყვნენ თავიანთ ცოდნით, მეექვსე და მეშვიდე
კლასებში გამოუსქიემს. საერთო უთავბოლოობასა და უსაქმუ-
რობას ზედ დაერთო გიმნაზიის აკლება და ინსპექტორის ჩი-

ტაძის მოკვლა. ეს აკლებს გიმნაზიას რამდენიმე ათი ათას მანეთად დაუჯდა. შეუძლებელი იყო ძველ შენობაში დარჩენა და ჯერჯერობით არც ახალი შენობაა დამთავრებული. გარდა ამისა, წრეულს შეწოდგომიდან უნდა დაწყებულიყო გიმნაზიის სრული რეორგანიზაცია ყოველ მხრით უნდა აერჩიათ ახალი მასწავლებლები, შეედგინათ ახალი სახელმძღვანელოები და ახალ სისტემაზე დაეწყოთ სწავლა. მოსალოდნელი იყო ახალი ზედ მეტი დიდი ხარჯი ჯარის მიერ განადგურებულ ნივთების შეძენაზე, შტატის გარეშე დარჩენილ მასწავლებლების პენსიაზე და სხვ. და სხვ. ვთქვათ, გამგე კომიტეტი იშოვიდა საჭირო ფულს, მაგრამ სწორედ აქ არის დამარბული მთავარი საბუთი გიმნაზიის დაკეტვის მომხრეებისა: რად უნდა დაიხარჯოს ამოდენა ფული ტყუილ უბრალოდ? რა ნაყოფს გამოიღებს ამდენი ხარჯი და შრომა? ეხლანდელი თაობა ქართულ გიმნაზიის იმდენად გაუსაქმურებულია, რომ მათი გამოსწორება შეუძლებელიაო. ამგვარ ყმაწვილების გამოსწორება გამასწორებულ კოლონიის საქმეა, საშუალო ეროვნულ სასწავლებელს კი სხვა მიზანი აქვსო.

სრული ქეშმარიტებაა, მაგრამ ეს მხოლოდ საქმის ნახევრად გადაწყვეტა გახლავთ. თუ კომიტეტი ქართულ გიმნაზიის გადაკეთებას შეუდგა, საქმარისი არ არის მისი დაკერება და აქა-იქ ჩამონგრეულ ადგილების შეღესვა. საჭიროა კაპიტალური რემონტი, საჭიროა საქმის ხელახლად დაწყობა და ძველ შენობის სრული გადაკეთება. დღემდის ჩვენ უმთავრეს ყურადღებას იმას ვაქცევდით, რომ ყოველ წლივ რაც შეიძლება ბევრს დაესრულებინა სწავლა და ყველანი უნივერსიტეტებში გაგვეგზავნა, მაგრამ ჰქონდა თუ არა მათ რაიმე ცოდნა, ან იქნდნენ თუ არა ისინი უმაღლეს საწავლებლებში ახალ ცოდნას, — ეს ჩვენ ან ნაკლებად ან სულ არ გვანტერესებდა. სამოსწავლო გეგმის შეცვლისთანავე უნდა შეიცვალოს ზემოხსენებული პოლიტიკაც. ამისათვის საჭიროა ეხლანდელ მოსწავლეთა გადარჩევა, წმინდა „სორტიროვკა“, ხელახლა გამოცდა და ყოველ მოსწავლის აწონ-დაწონა.

ადვილი გასაგებია მათი ჩივილი, რომელნიც თითებზე ანგარიშობენ მომავალ წლის დანაკლისს, მაგრამ ვინ დაგვიდგებოდა თავმდებად, რომ წრეულსაც ოქტომბრიდან სწავლა არ შესწყდებოდა და მოსწავლენიც და მასწავლებლებიც კიდევ მთელ წელიწადს არ დაჰკარგავდნენ? ასეთ თავდებობას ვერაფერს იკისრებს. პირიქით, დანამდვილებით შეიძლება ითქვას, რომ წრევიანდელი წელიწადი სასწავლებლისათვის უფრო უარესი იქნება შარშანდელზე: პოლიტიკური პორიზონტი ისე მოიღრუბლა, რომ შეიძლება ატეხილმა გრიგალმა რამდენიმე წლით გამოიყვანოს სკოლა თავის კალაპოტიდან.

* *

თუ ვისმე უნდა გაიგოს, რამდენი ქართველი ცხოვრობს საქართველოში და რა პროცენტს შეადგენენ ქართველები საქართველოში დასახლებულ სხვა ერებთან შედარებით, იმან ან ოფიციალური კავკასიის კალენდარი უნდა გადაშალოს, ან ისევ ოფიციალური საყოველთაო აღწერა 1897 წლისა. სხვა წყარო და მასალა არ მოიძებნება. მაგრამ გადაშლით თუ არა ოფიციალურ სტატისტიკას, ხელში სტატისტიკა უნდა გეპირათ, წინ ქალაქი გედოთ და კარგად იცოდეთ ოთხი არითმეტიკული მოქმედება. თქვენ იქ წააწყდებით ასეთ რუბრიკებს: ტფილისის გუბერნიაში ცხოვრობენ ამდენი და ამდენი ქართველი, ამდენი და ამდენი ფშავი, ამდენი და ამ-

დენი თუში, ხევსური, იმერელი, მაჰმადიანი და სხ. ქუთაისის გუბერნიაში სცხოვრობენ ამდენი და ამდენი იმერელი, ამდენი და ამდენი რაქველი, გურული, სვანი, მეგრელი, მაჰმადიანი (განხსნავება არ არის ოსმალელ მაჰმადიანებსა და ქართველ მაჰმადიანთა შორის) ებრაელი და სხ. თქვენ იძულებული ხართ, — ისიც თუ იცით, რომ ქართველი, გურული, თუში და იმერელი ერთ ეროვნებას შეადგენენ, — რიცხვები ერთმანეთს მიუმატოთ, გამოაკლოთ, პროცენტები გამოიანგარიშოთ და ბოლოს იქნება როგორმე მიიღოთ საჭირო ცნობა, რომელიც მაინც იმდენად ემგვანება ქეშმარიტებას, რამდენადაც თქვენ ჰგეგხართ აბესინიის იმპერატორს. ვინც სტატისტიკის შედგენის წესრიგი და საიდუმლოებანი არ იცის, ის ყურადღებას არ მიაქცევს ასეთ რუბრიკებს და იფიქრებს, ეს ალბად ტერიტორიული სტატისტიკა არისო, მაგრამ ცოტა ზევით რომ აიხედოს, ასეთ წარწერას დაინახავს: Составъ населенія по національностямъ“, ქვევით კი ჩამოთვლილია: ქართველები, იმერლები, გურულები, სვანები, გურულები, თუშები, ხევსურები და ფშაველები. უცხოელს ეგონება, ვითომ ქართველი ეროვნება 300000, სულისგან შესდგება, იმერელი „ეროვნება“ 400, 000-საგან, გურული — 100, 000 საგან და სხ. მიერ თქვენ გგონიათ, რომ რუსის მთავრობას ეს უცოდინრობით მოსდის? აბა ეს რა დასაჯერებელია! ასეთ ახირებულ სტატისტიკას თავისი პოლიტიკური და „სახელმწიფოებრივი“ მნიშვნელობა აქვს და გამოგონილია, ვითარცა მძლავრი არგუმენტი ეროვნულ მოძრაობისა და „პრეტენზიების“ წინააღმდეგ. ჩვენ უკვე შევეჩვიეთ მთავრობის „სტატისტიკას“ და ქართველ ერის დაუწმამადას და გვეგონა, რომ მისი სტატისტიკა და ქართველების გაყოფა გურულებად, იმერლებად, ხევსურებად და თუშებად ბევრეფერი თავის გართობა და თავის თავის მოტყუებაა, მაგრამ თურმე ნუ იტყვთ, ტფილისის ქალაქის გამგეობაც ჰმავე აზრისა ყოფილა. ამ ყამად ქალაქის გამგეობა სტატისტიკურ ცნობებს აგროვებს მცხოვრებთა შესახებ. სტატისტიკურ ფურცლებზე, რომელიც გამგეობამ შეადგინა, სხვათა შორის, რუბრიკაც გახლავთ: ქართველი, იმერელი, გურული და სხ. ბოლოს, როცა აღწერას გაათავებენ, გამოვა, რომ ტფილისში სცხოვრობს 20, 000 ქართველი, 10, 000 იმერელი, 10000 გურული, 5000 მეგრელი, 80, 000 სომეხი, 70, 000 რუსი და 20, 000-სხვა და სხვ.: ეს „ცნობები“ მთელ ქვეყანას მოეფინება და ყველა, ვინც კი საზოგადოდ ამერკავკასიისა და კერძოდ ტფილისის სტატისტიკის გაცნობას მოინდომებს, უცებ დარწმუნდება, რომ ტფილისში 20, 000 ქართველია და 80000 სომეხი, მაგრამ ამას კი ვერ გაიგებს, რომ 80, 000 სომეხიდან მხოლოდ 20-30, 000 ლაპარაკობს თავის სამშობლო ენაზე, მოდი და მოითხოვე საქართველოს ავტონომია, რომელსაც სეიმი სხვის ტერიტორიაზე ექნება! მაგრამ აქ საკვირველი და გაუგებარი ის არის, რომ ქალაქის გამგეობის მდივანი და თავმჯდომარე ქართველები არიან და ის კი აღარ იცინან, რომ ქართველი და იმერელი ერთ ეროვნებას შეადგენენ. ქართველ ერის ასეთ დანაწილებით ჩვენ ვამტიკებთ ჩვენსავე ეროვნულ უფიცობას და ნახევრად გავამართლებთ რუსეთის ბიუროკრატისა და ტფილისის ქალაქის გამგეობის ქარაფშუტულ პოლიტიკას.

* *

ექვსიოდე თვის წინად არაფერს არ იცოდა, რომ კავკასიონის მთების კალთებზე, მიყრუებულ საშაბურაოში ცხოვ-

რობდა ვინმე მღვდელი სიმონ წერეთელი, რომელმაც მხოლოდ ის იცოდა, რომ კვირა-უქმე დღეობით უნდა ეწირა, თუ მოკვდებოდა ვინმე. — დაეძარხა, დაიბადებოდა, — მოენათა. — მთელი თავისი სიცოცხლე ანაფორაში გაეტარებინა და დრო გამოუვებით თავის დიაკვანთან ერთად ურმით ჩამოველო მრევლი და ტომრები დაეტენა სადრამო გადასახადებო, მაგრამ ერთ მშვენიერ დილას მღვდელს ექვი შეეპარა სახარებაზე, რომელიც გვერდზე გადასდო და მარქსის სახარებას მოჰკიდა ხელი. რაღაც მიზეზით მღვდელი დააპატიმრეს და, თუშეცა მას არც ჯვარცმა და არც ეკლის გვირგვინი არ მოელოდა, მაგრამ ის მინც ხალხისთვის ტანჯულ წმინდანთა სიაში მოექცა...

ზოგიერთები ამბობენ, ვითომ ხალხი არას დროს არ სცდება და თავის წარმომადგენლად ირჩევს იმ კაცს, რომელიც საუკეთესოდ დაიცავს მის ინტერესებსაო. ეს აზრი წერეთელზე საესებით გაპართლდა. მან ანაფორა გაიხადა, წვერი გაიკრიჭა და თავისი კანდიდატურა წამოაყენა სათათბიროში სრულიად რუსეთის სოც. დემ. პარტიის ლოცვა-კურთხევით. ხალხმა ლ. ანდრონიკაშვილი და ა. ხახანაშვილი გააშეა და სვ. წერეთელი აირჩია. როცა ეს ამბავი გაიგვე, ჩემ თავს ასეთი კითხვა მიეცეო: ნუ თუ მე უნდა დავემორჩილო იმ კანონებს, რომლებსაც სვ. წერეთელი და მისინი მსგავსნი გამოსცემენ მეთქი? მაგრამ თავი დავანებოთ ამ კითხვას: ხალხმა თავის წარმომადგენლად ის აირჩია, ვინც მას მოსწონს და უმცირესობა ძალაუფლებურად ემორჩილება ამ მოვლენას. ეგ ხომ ძველი ამბავიაო, — მეტყვის მკითხველი. ძველია, დაჟანგებული ამბავია, მაგრამ ეს ძველი ამბავი მშვენივრად ამტკიცებს, რომ ძალიან ხშირად ხალხმა არ იცის ის, რასაც სჩადის და მისი მოტყუება და ყინულზე გატურება დღესაც ისევე ადვილი ყოფილა, როგორც ადვილი იყო, მაგალითად, არტაქსერქსის დროს.

ერთი წლის წინად, როგორც მოგვხსენებთ, მთელმა საქართველომ სრული ბოიკოტი გამოუცხადა პოლიციის და სამღვდელეობას. ბოიკოტის ტებს სათავეში ჩვენებური სოც. დემოკრატები უდგენ, რომელთა შორის წერეთლის ანაფორაც ერია. მაგრამ მოვიდა დეკემბრისა და იანვრის ისტორიული ხანა და წერეთელიც თავის ანაფორით დუშეთის სატუსალოში გაჩნდა. სატუსალოში წერეთელს გაახსენდა, რომ საშაბურის მრევლს მისი 220 მანეთი მართებს და ცრემლიანი თვალები მიაპყრო იმ მთავრობას, რომელსაც ის წინად გაცხარებული ებრძოდა. „უმორჩილესად გზხოვთ, თქვენო მაღალკეთილშობილებავ, ბრძანება გასცეთ, რომ საშაბურის მრევლს ჩემი ხვედრი ვალი გადაახდევინონ და ჩამბარონ.“ ასე სწერდა წერეთელი სატუსალოდან დუშეთის ჯარების უფროსს, პოლკოვნიკ დიკს, რომელმაც ეს თხოვნა მახის უფროსს გადასცა „შესასრულებლად“. „უმორჩილესად გზხოვთ, თქვენო მაღალკეთილშობილებავ, გაისარჯოთ და შემატყობინოთ, რანაირი ბრძანება გასცა დუშეთს ჯარების უფროსმა ჩემი თხოვნის გამო, შესახებ იმისა, რომ საშაბურის მრევლს გადაახდევინოთ ჩემი ვალიო“, სწერდა ორიოდ ეკირის შემდეგ მოსავალი ხალხის წარმომადგენელი“. დუშეთის მაზრის უფროსს გაუწყრა: „ამ საქმის შესახებ დუშეთის მაზრის ჯარების უფროსმ. დიდი ხანია შესაფერი ბრძანება გასცა, მაგრამ დღემდის შესრულებულ არ იქნაო.“ ბევრ ხანს ალოდინეს ხალხის „მეგობარი“ ხუცესი, რომელიც ბოლოს მოთმინებიდან გამოვიდა და თავის მოადგილე მღვდელს მის.

წერა, ჩემი ვალები აკრეფინეთ და აქ გამოგვიგზავნეთ. თუ ჩემ თხოვნას არ შეასრულებთ, ხელი აიღეთ ჩემ მრევლზე, თორემ. . . მაგას ვერ მოვიტყენო“.

მე ვერ ვბედავ ჩვენს წადებუტატევ სიმონ წერეთელს ის სახელი ვუწოდო, რომელიც მან დაიმსახურა, მაგრამ მეორე მხრით ბ-ნი წერეთელი არც არის დიდი საყვედურის ღირსი. რა მისი ბრალია, თუ ჩვენებურმა სოც. დემოკრატებმა ერთხმად დაასახელა დებუტატად ს. წერეთელი? რა მისი ბრალია, თუ ის. რამიშვილმა, ნ. ყორდანამ, კოპიტეტებმა, ბიუროებმა და კოლექტივმა წერეთელი არჩიეს ლ. ანდრონიკაშვილისა და ა. ხახანაშვილის მსგავს კანდიდატებს. და ეს ხალხის წინაშე იმის მაგივრად თვითონ უნდა იხადონ ბოდიში და დაარწმუნონ, რომ შემდეგში ასეთი შეცდომა არ მოგვივაო. ტფილისის სათავად-აზნაურო დებუტატთა საკრებულოს დარბაზში არჩევნების დროს წერეთლისთვის და რამიშვილისთვის რომ ყური დაგვედოთ, ისეთ შთაბეჭდილებას გამოიტანდით, ვითომ სოც. დემოკრატ ამომრჩევლები უცოდველი კრავები იყვენ, სხვა ამომრჩევლები კი მათ შექმას უპირებდენ, მაგრამ კრავებმა გაიმარჯვეს და თითონ შექმეს მკლები. ნეტავი ვიცოდე, რას იტყვის ეს ხალხი. რამიშვილი, როცა გაახსენდება თავისი მაშინდელი სიტყვა, რომელშია ის ირწმუნებოდა, რომ ქუთაისში ათი წლის წინად ებრაელები ფედერალისტებმა აიკლესო და აქედან ის დასკვნა გამოიყვანა, რომ სოც. დემოკრატებს გარდა ყველანი კაცო კამიება არიან და ამიტომ, ვისაც კაცოკამიობა არ უნდა, მან უეჭველად სიმონ წერეთელს უნდა მისცეს კენჭიო. ამომრჩევლებმაც დაუჯერეს „პაპა“ რამიშვილს, ხახანაშვილი გააშავეს და წერეთელი აირჩიეს. ეს კარგი მაგალითი და გაცვეთილია პარტიულ მონებისთვის, რომეოთაც მთელი ქვეყანა დაარწმუნეს, ვითომ მხოლოდ და მხოლოდ სოც. დემოკრატები იცავენ ხალხის ინტერესებს. სხვა დროს რომ ჰკითხოთ, ისინი მხოლოდ პარლემენტარიატის ინტერესებს იცავენ სხვები კი ებრაელებს იკლებენ და გლებებს ეხვეყუებენ უყუნებენ სახლებში.

მაგრამ ერთხელ კიდევ ვიმეორებ, რომ წერეთელი ყურადღების ღირსი არ არის. იმის მაგივრად ამომრჩევლების წინაშე პაუზი უნდა აგოს იმ პარტიამ, რომელმაც წერეთლის კანდიდატურა წამოაყენა და ამ მუხმზეხელას ხალხის წარმომადგენლის ქურქი წამოასხა.

სოციალური სტატისტიკა

ეს არის, ესაა გამოვიდა დაბეჭდილი ანგარიში ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას მოქმედებას 1905 წლის განმავლობაში.

ჩენში საზოგადოდ მიდებულა, რომ ის წიგნი, რომელაც მხოლოდ „მშრად“ ციფრებთა და ცხრილებთა არს საყვედურს, საინტერესო არ არის და ამიტომ უკომსხსენებულ ანგარიშსაც, საზოგადოების გამოკების და რამენაშე მოცლილ „მკითხველას კარდა, ანაგინ კადმლის, მაგრამ, თუ ვინმემ კადმაშა მკითხველით, ის წვერთა სიას კითხულობს და ნაწინა გვარებს ექებს. მაგრამ მე მაინც საინტერესოდ მაშინა ანგარიშში მოყვანილი ზოგადოება ციფრები და ცხრილები, რომელნაც მკრთადად მაინც ახსიათებენ ქართველ საზოგადოებრე ცხიფრებს ზოგადოება მხარეს. დავიწყოთ თუნდა მოსწავლეთა სტატისტიკიდან.

საზოგადოებას ქქონია სულ 10 სკოლა, სადაც უოფილა 1046 მოსწავლე მკრამ აქედან გამოცხადებულა მხოლოდ 915. წინარეხის, თხეთის, გომართისა, უდალშიის და რეხის სკოლებში არც ერთი მოსწავლე არ გამოცხადებულა, რადგან ზოგი მთელი წლის განმავლობაში დაკეტული იყო, ზოგი კი ჭურჭლ არ კახსნილა. 863 მოსწავლედან (წლის განმავლობაში 53 გამოაკლდა) თავდა-ახსურთ უოფილა 368, გლეხი—403 და სხე აწოდებისა—91. ქალი უოფილა 95, ვაჟი—768. წლან განმავლობაში 742 მოსწავლე 34,640 გაკეთილს დაქველბია.

მკრამ ამასე უფრო საინტერესო მისდას იძლევა საზოგადოების სამკითხველო-ბიბლიოთეკების დაწერბლებით შედგენილი ანგარიში, რომელიც ბერე რასმეს გვიხსნის და გვასწავლის.

საზოგადოებას ქქონია 11 სამკითხველო და ბიბლიოთეკა, სადაც უოფილა 10,226 ქართული და 8390 რუსული წიგნი. დამკმ-მბერში დამწვარ ხარკოულის და უერილის ბიბლიოთეკები, ასე რომ წლის დამლეეს დარჩენილა 9935 ქართული და 8207 რუსული წიგნი. სულ უოფილა 18143 წიგნი. შინარსით წიგნები ასე განი-უოფილა: სასულიერო შინარსის 750, სიტყვა-გამმულ მწერ.—7949, ისტორ., ბიბლიოგ., კრიტიკა—973, პოლიტიკური კო-ნომია—279, ბუნების მეტეოლოგია—780, საბავშვო—2160 და სხედასხვა—4192. როგორც ხედავთ, პირველი ადგილი სჭერია სიტყვა-გამმულ მწერლობას და უკანასკნელი კი—პოლიტიკურ კო-ნომიას.

წლის განმავლობაში სამკითხველოებში შესულა და ბიბლიოთეკე-ბიდან წიგნები გაუტანია 63,894 კაცს (3 ბიბლ. და სამკით. ანგარიშიში არ არის ჩადებული). აქედან ტფილისის 3 სამკითხველო-ბიბლიო-თეკაზე მოდის 26,595, ქუთაისისსე—23,837, დიდჯიხისში-სასე—6,900, ახალციხის—4146 და სხ. ბიბლიოთეკებდან წი-გნების გამოტანთა რიცხვში მამაკაცები შეადგენენ 3/5-ს, დედა-კაცებმა—2/5-ს. როგორც ხედავთ, ქუთაისი თითქმის არაფრით ჩამორჩენია ჩუენს დედა-ქალაქ ტფილისს.

უფრო საინტერესოა მერე ცხადი, —რამდენი შესულა სამკი-თხველოში უქმე დღეს და რამდენი საქმის დღეს. ტფილისის მე-რე და ქუთაისის ბიბლიოთეკებში საქმის დღეს სამჯერ უფრო მეტი შესულა, ვიდრე უქმე დღეს. დიდ ჭიხაშიში საქმის დღეს ორჯერ მე-ტი შესულა, უდის სამკითხველოში კი, პირიქით, უქმე დღეს ორჯერ მეტი შესულა საქმის დღესე, ხოლო ტფილისის მესამე ბიბლიო-თეკაში საქმის დღეს ხუთჯერ მეტი მკითხველი უოფილა, ვიდრე უქმე დღეებში. აქედან ჩანს, რომ დიდ ქალაქებში და იმ ადგილებში, სადაც უფრო ქალაქის მუშა ხალხია შექმნილი, საქმის დღეს მეტი შედის სამკითხველოში, ვიდრე უქმე დღეს. ერთეობით ქართველების კარდა სხვა ერებსაც უსარგებლათ ბიბლიოთეკებით. რუსი უოფილა 1640, სომეხი—923 და სხვა—150-მდე.

წოდებით უველასე მეტი უოფილა გლეხი—21,129, თავდა-ახსნური—2493, სასულიერო წოდებისა—1284, მოქალაქე—2283 და სხვა—286.

უველასე მეტი უურადების დირსთა მესამე ცხრილი, —რამდენი და რა შინარსის წიგნები გაუტანათ. სულ გასულა 10,290 წიგ-ნი. მართო ტფილისის მესამე და მერე ბიბლიოთეკებიდან მოუ-თხოვათ 5269 წიგნი (პირველ ბიბლიოთეკისა ჩანგარშიუკი არ არის), ამას მოსდევს დიდი ჭიხაშიში—2640, მერე ახალციხე—1909, ქუთაისი—1051 და სხ. შინარსით უველასე მეტს ეტ-სნიბან სიტყვა-გამმულ ლიტერატურას და მოუთხოვათ 7500-მდე წიგნი, ისტორიული—1600-მდე, პოლიტიკური კონომია—1100-მდე, საბავშვო—3600-მდე, ბუნების მეტეოლოგია—1000, სასუ-ლიერო—360 და სხვა და სხვა—1000-მდე.

ესლა კადვიდო საზოგადოების წიგნის მადახიის ინგარიშზე, სადაც ჩანს, თუ რანორ წიგნებს უფრო ეტანება მკითხველი და რას უფრო აქვს კასვადი.

უველასე მეტი გასულა სასწავლო სახელმძღვანელოები: დედა-ენა—13,366, ბუნების კარი—2288, „Русское Слово“ ინწილი—2777, იგვევ წიგნი საწილი მერე—1131. ოთხივე წიგნი ი. კოტეაშვილისა გაუიღულა 19,482 ცალი.

სახელმძღვანელოებს მოსდევს პოლიტიკური კონომია. ალ. წუ-ლევიძის „წაწვეებები პოლიტიკურ კონომიიდან“ გაუიღულა 1734 ცალი.

ბ.ლეტრისტური წიგნები ძალიან ნაკლებად გაუიღულა და რაც გაუიღულა, ისიც საბავშვო და იაფფასიანი. ლომურის „ალი“ გა-უიღულა 45 ცალი, სენკევიჩის მშენიერი მოთხრობა „მარტე-ქლევა-მოსილი“—27, თხულებანი ვაჟა-ფშაველასი—24, რ. კრი-თავისა—20, პარათაშვილის ლექსები—97, მოთხრობანი დ. კლ-დააშვილისა—35, ქართველი მწერლები—108, ქართული სიტყვი-ერების ისტორია—123, გეფევის ტუთისანი კარგ გამოცემის—6, ლექსები ვახ. ორბელიანისა—49 და დიდებულ შექმნიანს დრამები მხოლოდ 8. შედარებით კარგად გაუიღულა საბუნებისმეტეოლოგო, ისტორიული და ბიოგრაფიული თხულებანი (უფრო იაფფასიანი). ბურჯი ერთეობისა—49, რუსულ-ქართული ლექსიკონი—147, ჩარლზ პარნელი—81, ცა და დედამამა—40 და სხ. უკეთესად გა-უიღულა საუმწივლო და სახალხო წიგნები, მკრამ არავითარი კას-ვადი არ ქქონია მუსიკალურ და მეტეორულ გამოკვლევებს. გიორგი ბ.წუნებელე გაუიღა 2 ცალი, ქართული სიმოთისა—3, ქართული სახალხო სიმღერები—4, ქართული რომანისი ფალაშვილისა—8, Законы царя Вахтанга—2, საქართველოს ისტორია ვახუშტისა—6, ქალიდა და დამანა—4 და სხ.

საინტერესოა აგრეთვე თვითონ საზოგადოების შემოსვლის წყაროები. უველასე ქართულ დაწესებულებების უმთავრესი წყარო შე-მოსვლისა არის ქველმქმედება და წ. კ. საზ.-ის უმთავრესი შემოსვლიც „სხვა და სხვა შემოწირულება“ უოფილ. შემოწი-რულებიდან შემოსულა 5200 მ. და 485 საწვერო კადანსადიდან კი მხოლოდ 1371 მ. საზოგადოებას ქულოია 1197 ნ მდგალი წვერი, რომელთაც წელიწადში 6 მანეთი უნდა იხდონ. უველასე რომ გადაეხდა ეს ფული, საზოგადოებას უნდა შემოსვლოდა 7182 მან. ნამდვილად კი გადაუნდა საწვერო ფული მხოლოდ 229 კაცს, ხოლო 968 წვერს წვერის რეალუება დევიწებთა და ამის გამო საზოგადოებას დაქველბია 5811 მანეთი. საზოგადოებამ რომ რამე დონე იდონოს და უველასე წვერებს გადასდევინოს ხოლოდ საწვერო ფული, საზოგადოების თანახმად მხარე მკვიდრ ნიდაგზე დადგება და შემთხვევით შემოსვლის—შემოწირულების—იმედით აღარ და-ჩება. საერთოდ კი საზოგადოების შემოსვალ კასვადს შარშან, წინა წლებთან შედარებით, რამდენიმე ათას მანეთით დაუკვდა. ა.

სახელმწიფო ფინანსები.

სახელმწიფო ფინანსების შესახებ ლაპარაკი ხშირია, —ყო-ველდღე გვემის ჩივილი, რომ სახელმწიფო გადასახალი მძიმე ტვირთად აწვება ლარბ ხალხს, რომ მთავრობის საფინანსო სისტემა რუსეთში ძირს უთხრის მცხოვრებთა კეთილდღეობას, —მგვრამ რატომ არის რუსეთში სახელმწიფო გადასახალი უფ-რო ძნელი ასატანი, ვიდრე ევროპის სხვა და სხვა სახელმწი-ფოში, როგორ შეიძლება ლარბთათვის მისი გადახდის შემსუ-ბუქება და როგორ უნდა მოეწყოს საზოგადოლო გადასახადე

ბის საქმე, რომ მთავრობა ხალხის ეკონომიურ ცხოვრების დამკვეთი აღარ გამოდიოდა,—ამის შესახებ გადაჭრილ პასუხს უმეტესობა ვერ მოგცემს, რადგანაც ჩვენში საფინანსო ცოდნა საზოგადოდ თითქმის სრულდებით არ არის გავრცელებული.

ეს ცოდნა კი აუცილებელია სწორედ ახლა, როდესაც ხალხი დემოკრატიულ წყობილებისკენ მიისწრაფება. ხალხს უნდა თვითონ იკისროს თავის საერთო საქმეების მართვა და გამგეობა და სახელმწიფო საქმეები არჩეულ წარმომადგენლებს მიანდოს, მაგრამ ეს წარმომადგენლები რომ ხალხის სურვილთა აღმასრულებლად გამოდიოდნენ და თავის ნებაზე საქმეების წარმართვას ვერ ახერხებდნენ, საქიროა, რომ ხალხი განვითარებული იყოს და შეგნებულად თვალ-ყურს ადევნებდეს თავის წარმომადგენელთა მოქმედებას. ასეთი შეგნებული თვალ-ყურის დევნა კი მხოლოდ მაშინ არის შესაძლებელი, როდესაც ხალხს შესაფერი ცოდნა აქვს და ეხერხება გასარჩევ საქმეების გარკვევა და მათ შესახებ გარკვეულ საკუთარ შეხედულების შემუშავება.

სახელმწიფოს მართვა-გამგეობის ქვა-კუთხედს სახელმწიფოს შემოსავალ-გასავალი შეადგენს. როგორ უნდა იზრუნონ ხალხის წარმომადგენლებმა ხალხის სწავლა-განათლებაზე, თუ ხაზინაში ერთი თავისუფალი გროშიც არ მოიპოვება, როგორ უნდა ეცადონ წოდებათა გათანასწოებას, თუ გადასახადის მხრივ სხვა და სხვა წოდება ერთმანეთში გასწორებული არ იქნა. ან როგორ უნდა ეცადონ ხალხის ეკონომიურ დაწინაურებას, თუ სოფლად უბრალო გზებიც არ მოიპოვება და გზების გასაყვანად კი საქირო ფული არა სჩანს? ან რა ნაირად უნდა ეცადონ ხალხის განთავისუფლებას, თუ არსებული საფინანსო სისტემა ხალხის მშრომელ უმეტესობას პირიდან ლუკმას ართმევს და აიძულებს პირუტყვულად იცხოვროს, პურის ქამას უკლოს, დასწულდეს და შიმშილითაც მოკვდეს,—ოღონდ ხაზინაში ხალხზე გაწერილი გადასახადი უკლებრივ შევიდეს და მთავრობას რევოლუციონერების ნიშნის მოსაგებად იმის გამოცხადება შეეძლოს, „რომ წრეულს შარშანდელზე მეტი გადასახადი შემოვიდაო,“ როგორც ამას დაურიდებლად აცხადებს რუსეთის ახლანდელი მთავრობა.

როგორ მოხდა, რომ მშვიერ-მწყურვალე მუდმივ შიმშილობისგან თითქმის სიკვდილის კარზე დამდგარი ხალხი „მეტ გადასახადს“ იხდის,—როგორ მოხდა, რომ ხალხის ჯიბე დაცალიერდა, რომ რუსეთ-იაპონიის ომმა, მთავრობის შანაურმა პოლიტიკამ, ახლანდელმა სარევოლუციო მოძრაობამ და ვაჭრობისა თუ მრეწველობის დაცემამ ხალხის ეკონომიური ძალა შეასუსტეს, და ამავე დროს რუსეთის ხაზინას „შარშანდელზე მეტი“ ფული შემოსდის? გადასახადი ხომ ხალხმა უნდა გადაიხადოს, ხალხი დაღარიბდა და უფრო დაღარიბმა ხალხმა მეტი ფული როგორ გადაიხადოს?

სახელმწიფო ხალხის კეთილდღეობისათვის არსებობს, სახელმწიფოში მთავრობა ყოველთვის ხალხის სამსახურს უნდა ცდილობდეს და ამიტომ ხალხის გაღარიბებისა თუ გამდიდრების მიხედვით უნდა იცვლებოდეს მთავრობის მოქმედება სახელმწიფოში. რუსეთის მთავრობა კი რომელიც ხალხს თავის მონა-მორჩილად და მოსამსახურედ სთვლის, არაფრად აგდებს ხალხის გაღატაკებას, ოღონდ ხაზინაში ბევრი ნაღდი ფული შემოვიდეს, რომელიც სჭირია ჯარების შესანახავად და თანდათან უფრო გაძლიერებულ რევოლუციის დასამარცხ-

ებლად. ხალხის თვალში მთავრობა მისი მოსისხლე მტერია და მთავრობაც თავის მოქმედებით თითქოს აშართლებს ასეთ შეხედულებას.

რუსეთის სახელმწიფო ხარჯთ-აღრიცხვის მოკლე განხილვა ჩვენ დაგვანახებს, თუ რამდენად შართალია ხსენებული შეხედულება და რამდენად აშკარად გამოსჭვირს მთავრობის მოქმედებაში ხალხის დამონებისა და საკუთარ გაბატონების სურვილი. ასეთი განხილვა მით უფრო არის საინტერესო, რომ ამით ერთი მხრივ შეეწყობა ხელი საერთო გამოფხიზლებას და მეორეს მხრივ ხალხი გაიგებს, თუ რას უნდა მოითხოვდეს იგი არჩეულ დეპუტატებისგან.

რაკი სახელმწიფო ხალხის საკეთილდღეოდ არსებობს და რაკი მთავრობა სახელმწიფოს ამ მიზნის განხორციელებას უნდა ემსახურებოდეს, ამიტომ სახელმწიფო ხარჯების უმთავრეს და მახასიათებელ თვისებას უნდა წარმოადგენდეს მათი მიზანი,—საერთო სარგებლობა, საერთო კეთილდღეობა, ამ ხარჯების გასაწევად მთავრობა ყოველ მცხოვრებისაგან, მის შეძლებისა და შემოსავლის დაგვარად გადასახადს უნდა იღებდეს,—ეს გადასახადი მცხოვრების სხვა ხარჯებისაგან იმითი განსხვავდება. რომ მისი გადახდა სავალდებულოა. მთავრობას ხალხის ახლანდელ შეგნების საფუძველზე არ შეუძლია გადასახადი მცხოვრებთა კერძო სურვილზე დასტოვოს, რადგანაც ხალხის დიდი ნაწილი თავის წვილის არ შეუტანდა. ან შეიძლება თვით საერთო კეთილდღეობა ყველას ერთნაირად შეგნებული არ ჰქონდეს. ხალხის განათლება, მაგ., ისეთი საქმეა, რომ მისი რიგინად მოწყობა ყველასთვის სასარგებლოა, მაგრამ ბავშვების აღზრდა მშობლების სურვილზე დამოკიდებული რომ იყოს, მოზარდ თაობის უმეტესი ნაწილი თანასწორად ნასწავლი არ იქნებოდა;—და ამას გარდა მდიდარ და ღარიბ მშობლების შვილი თანასწორ სწავლას არ მიიღებდა. ბავშვების სწავლება სავალდებულო უნდა იყოს და უფასო, რომ ყველას მდიდარსა და ღარიბს, ერთნაირი სწავლა ეძლეოდა, რადგანაც სახელმწიფოში ყველა ერთია და ძალიან ხშირად ღარიბი ბავშვი მეტ ნიქსა და გამჭირახობას იჩენს სწავლაში ვიდრე მდიდარ ოჯახში დაბადებული კმაწვილი.

ხალხის საქიროებას ირკვევს საერო წარმომადგენელთა კრება და ამ საქიროებათა გამორკვევის მიხედვით სდგება სახელმწიფო ხარჯთ აღრიცხვა. ხალხის საქიროებათა გარდა წარმომადგენლები ხალხის ეკონომიურ მდგომარეობასაც ირკვევენ, რომ ამის მიხედვით მეტი ან ნაკლები გადასახადი გასწერონ, მეტი ან ნაკლები ხარჯი გააწვიონ ხალხს და ამ ნაირად საერთო კეთილდღეობის მიღწევა გაუადვილონ.

დღემდის მთავრობა ასე არ იქცეოდა. მისთვის სულ ერთი იყო ხალხის კეთილდღეობა, მთავრობის სათავეში მყოფი პირები მხოლოდ თავიანთ თავზე და თავისიანების კეთილდღეობაზე ზრუნავდნენ და საამისოდ საქირო ფულს ახდევინებდნენ ხალხს არა შექლების მიხედვით, არამედ იმის დავარ, თუ ვინ უფრო სუსტი იყო და ვის უფრო შეეძლო მორჩილად გადაეხადა ყველაფერი, რასაც ძლიერი მთავრობა მას მოითხოვდა თვით მისივე დასამონებლად.

1906 წლისთვის შემდგარი ხარჯთ-აღრიცხვა, ხარჯის მხრივ, შემდგე ნაწილებიდან შესდგება:

სახელმწიფო ვალებისთვის	334,7 მილიონი მანეთი
სახელმწიფოს უმაღლესი დაწესებულებანი	5,5 „
სინოდი	29,2 „

ხელმწიფის სასახლე	16,3	„
ვარეუე საქმეთა სამინისტრო	6	„
სამხედრო	379,9	„
საზღვაო	104,2	„
ფინანსთა	342,6	„
ვაკრობა-მრეწველების „	37,6	„
მიწის მფლობელობის და მიწათმოქმედების მთავარი გამგეობა	36,0	„
შინაგან საქმეთა სამინისტრო	131,2	„
სახალხო განათლების „	44,1	„
გზათა	477,7	„
იუსტიციის	52,1	„
სახელმწიფო კანტროლი	9,2	„
ტენების მოსწენება	1,8	„
სხვა და სხვა მოულოდნელი ხარჯი	10	„
იპოთეკისთან ომზე დახარჯულ ხარჯების გასასტუმრებლად	405,4	„
რკინის გზების გაყვანა	42,4	„
დამშენებლთა დასახმარებლად	30	„
ნათესის მწარმოებელთა	15	„

სულ 2,510,2 მილ. მან.

რამდენად დიდია ეს ჩამოთვლილი ხარჯები, ამის დასაბუთებლად იმის თქმა საკმარისია, რომ თითო მცხოვრებზე მოდის სახელმწიფო ხარჯი წელიწადში 18 მან, ან თითო ოჯახზე საშუალო რიცხვით თითქმის 90 მან. მართალია, ხარჯების ერთ ნაწილს მთავრობის სხვა და სხვა შემოსავალი, მაგალითად, რკინის გზების შემოსავალი ასწორებს, მაგრამ უმეტესი ნაწილი მაინც ხალხს აწევს გადასახდელად და ამიტომ ხალხი უნდა ჩაუვირდეს ამ ხარჯებს და მათი ნამდვილი მნიშვნელობა გაიგოს.

ძველ ვალების გადახდა იმდენად არის სავალდებულო ხალხისთვის, რამდენად იგი ამ ვალების აღების წინააღმდეგ თავის დროზე პროტესტს არ აცხადებდა და ამით მთავრობის მოქმედებასაც აკანონდებდა. ახლა ამ ვალის გადახდა მას სასჯელივით კისერზე აწევს.

უკანასკნელ 40 წლის განმავლობაში მთავრობას ეხარჯებოდა 234 მილიონი მანეთი, ახლა კი ამ ხარჯმა ორ მილიარდს გადააშტა,—და ამ ხარჯის მიუხედავად შიდა რუსეთს მაინც უმშობლობა ვერ ასცდა იმიტომ, რომ ეს ფული იხარჯებოდა და იხარჯება არა ხალხის საკეთილ-დღეოდ, არამედ მსხვილ-მსხვილ მოხელეების ჯამაგირებზე და მთავრობის მომხრეთა დასაჯილდოებლად.

სამხედრო და ზღვის სამინისტროები ხალხს წლიურად თითქმის 500 მილიონ მანეთად უჯდება, ამის ვალის ის ნაწილიც რომ მიეფუძებოთ, რომელიც ომიანობით არის გამოწვეული, გამოვა, რომ ხალხი ყოველწლიურად ჯარისთვის და ფლოტისთვის იხდის არა ნაკლებ 650 მილიონისა. თავი დაეანებოთ იმას, რომ ეს ხარჯი თვით მთავრობისთვის უსარგებლო გამოდგას, რადგანაც რუსეთის ფლოტი ზღვაში შთანთქმავს და რუსეთის მხედრობა იპოთეკებზე საშინაოდ დაამარცხებს მანჯურიაში, — ხალხისთვის მხედრობის გაძლიერება თვითმპყრობელ მთავრობის გაძლიერებას უდრას. ეს ჯარი მთავრობას სჭირია „შინაურ მტრების“ საწინააღმდეგოდ, ხალხის დასამონებლად, რადგანაც მთავრობა მტრულის თვლით უყურებს ხალხს და მისთვის სრულებით არ ზრუნავს; როდესაც ხალხი გაბატონდება სახელმწიფოში და სახელმწიფო საქმე-

ების მართვასა და გამგეობას იკისრებს, შემცირდება ჯარების რაოდენობა, მისთან ერთად შემცირდება ხალხს საამისო ხარჯი და მრავალი ახალგაზრდა, ახლა ჯარებში გამცდარი, ნაყოფიერ შრომას დაუბრუნდება.

რკინის გზებზე ხლანდელ მთავრობას ყოველ წლიურად ზარალი მოსდის, ეს ზარალი 150 მილიონ მანეთს აღემატება. აქაც ზარალი იმის ნაყოფია, რომ მთავრობა რკინის გზების ხეირიან აშენებას და გამგეობას ვერ ახერხებს, რადგანაც რკინის გზის აშენების დროს უფრო მეტარხნეების გამდიდრებაზე ფიქრობს, ვიდრე ხალხის საჭიროებაზე და ამის გამო მრავალი ისეთი გზა აშენდა, რომელიც ხალხისთვის და ხაზინისთვისაც სრულებით უსარგებლოა.

ან რა საჭიროა ის 16 მილიონი მანეთი, რომელიც ხელმწიფის სასახლეზე ეხარჯება ხალხს ყოველ წლიურად? რა მნიშვნელობა აქვს ხალხისთვის პოლიტიკურ პოლიციის გაძლიერებას, უმაღლეს ადმინისტრატორების მსხვილ-მსხვილ ჯამაგირს ან ისეთ ხარჯებს, როგორც არის, მაგ., ღურთვოსგან „კარგ სამსახურისთვის“ საჩუქრად მიღებული 200,000 მანეთი?

აღამიანმა გულდასმით რომ გადაათვალიეროს სახელმწიფო ხარჯები, ადვილად დარწმუნდება, რომ მისი თითქმის ერთი ორად შემოკლება შესაძლოა და რომ ის ფული, რომელიც ახლა ხალხის დასაბრმავებლად იხარჯება შეიძლება ხალხის განათლებას მოხმარდეს. ის ხარჯი, რომელიც ცენტრალისტურ სახელმწიფოში აუარებელ ჩინოვნიკობას უნდება, მომავალ სახელმწიფო წყობილებაში და ფედერატიულად მოწყობილ რუსეთში თავისთავად მოისპობა, რადგანაც ბევრ საქმეს მაშინ ავტონომიური ერთეულები იკისრებენ და შეასრულებენ. ხალხს ამითი ერთის ცხრივ შემუსმუბუქდება გადასახადი და მეორეს მხრივ გაუადვილდება ჩინოვნიკებას თვალყურის დევნა, რომ არც ერთი გროში უსარგებლოდ არ იხარჯებოდეს. ასეთი თვალყურის დევნა ცენტრალისტურად მოწყობილ უზარმაზარ რუსეთში მკოდნე და გამოკდილ პირებსაც გაუძნელდება.

—ლა.

მოქალაქეობრივი თავისუფლება და ავტონომიური მმართველობა

ინგლისელები ამტკიცებენ, რომ ერთი ინგლისელი მუშა 10 საათის განმავლობაში იმდენს აკეთებს, რამდენსაც ორი რუსი მუშა 16 საათის განმავლობაში. ასეთი ზარი საწყენია რუსებისთვის, მაგრამ ის კი მართალია, რომ რუს მუშის საწარმოვო ძალა სამჯერ ნაკლებია ინგლისელ მუშის ძალაზე. მიზეზი? მიზეზი ბევრია მაგრამ მათ შორის შესამჩნევი ადგილი უჭირავს მოქალაქობრივ თავისუფლებას, რომელიც მკიდროდ არის დკავშირებული ერის საწარმოვო ძალასთან.

ავილოთ ორი სახელმწიფო: ერთში გაშფეებულია სრული მონობა, საზოგადოების ერთი ნაწილი ყმად ჰყავს მეორეს და მისი ქონება და სიცოცხლეც დამოკიდებულია გამეფებულ კლასისგან, მეორე სახელმწიფოში კი სრული მოქალაქობრივი თავისუფლებაა. ამ ორ სახელმწიფოს შორის დიდი განსხვავებაა: ყველაფერი, რასაც კი მონა ან ყმა აკეთებს, მონურ წესწყობილებაზე დამყარებულ სახელმწიფოში სავსებით ეკუთვნის იმის ბატონს. ამიტომ მონა სრულიად არ ცდილობს მეტი იმუშაოს, საქმე უკეთესად გააკეთოს და შრომის ნაყოფს უშატოს. ის მხოლოდ იმას ცდილობს, რომ რაც შეიძლება ნაკლები იმუშაოს და ნაკლებად დახარჯოს

თავის ძალ-ღონე. მხოლოდ მათრახითა და შოლტით შეიძლება მონა ააჩქაროთ და მეტი გააკეთებინოთ. მაგრამ შოლტს შეუძლიან მნიშვნელობა იქონიოს მხოლოდ მაშინ, როცა მონა სულ უბრალო სამუშაოს ასრულებს. ამ აზრს მშვენივრად ამტკიცებს ისტორია იმ ქვეყნებისა, სადაც ერთ დროს მონობა და ბატონყმობა იყო. ბატონყმობის დროს რუსეთის მემამულეს 3-4 კაკიკი უჯდებოდა იმდენივე თივის მოთხოვა, რამდენი ინგლისელს მხოლოდ 1 კაკიკი უჯდებოდა, მიუხედავად იმისა, რომ იმ დროს რუსეთში შრომა და ცხოვრება ინგლისზე გაცილებით უფრო იაფი იყო, აქტირიაში თავისუფალ მუშის შრომა ყმის შრომაზე სამჯერ ნაყოფიერი და სამჯერ იაფი იყო პრუსიაში ბერნსდორფის მამულის შემოსავალმა ბატონყმობის გაუქმების 24 წლ. შემდეგ ცხრაჯერ იმატა. ყმობის დროს შექმლებელი იყო რთულ მანქანებისა და კულტურულ მეურნეობას გაჩენა. ყმების შენახვა თანდათან ძვირდებოდა, მათი შრომის ნაყოფიერობა კი არ მატულობდა; ამ რიგად, მრეწველისთვის თავისუფალ მუშის დაქირავება უფრო ხელსაყრელი გახდა. ვიდრე უფასო ყმების ყოლა. ამიტომ ბატონებს სხვა ხერხს მიმართეს: ყმას სხვა სამუშაოზედ უშვებდნენ და სამაგიეროდ იმის ნაშრომის ნაწილს იღებდნენ. ყმების გაქრავება სახირო გახდა უფრო იმ მემამულეებსთვის, რომელნიც სოკულად არ ცხოვრობდნენ და თავიანთ ყმებს თავზე არ ადგენ. აქედან ცხადია, რომ თვითონ ბატონებისთვის ხელსაყრელი გახდა ყმების ნახევრად განთავისუფლება. ახლად გაჩენილ საფაბრიკო მრეწველობისთვის კი საჭირო იყო მხოლოდ თავისუფალი ადამიანი, რომელიც ყმაზე უფრო მეტსაც აკეთებდა და მისი შენახვაც ნაკლები ჯდებოდა.

მაგრამ მარტო თავისუფლება საკმარისი არ არის საპრეწველო ძალის ასაწვეად. უბრალო ველურიც თავისუფალი არის და ფიზიკურ ძალით გაცლებით სქარბობს ინგლისელ მუშას, მაგრამ მათი შრომის შედარებაც არ შეიძლება. მიზეზი, რასაკვირველია, ცხადია: ველური ვერ გამოიყენებს რაულ თანამედროვე მანქანას, რადგან საამისო ცოდნა არა აქვს. როგორც ხედავთ, საკმარისი არ ყოფილა მარტო ფიზიკური ძალა, საჭიროა ცოდნა, ხოლო ცოდნის შესაძენად საჭიროა თავისუფლება.

ყოველ ნაირ საქმეს სჭირია ცოდნა და მოსახრება. განვითარებული მუშა უფრო მალე შეიძენს ახალ ცოდნას, ვიდრე მისი განუვითარებელი ამხანაგი, მას ნაკლები ზედამხედველობა სჭირია, ის ტყუილბრალოდ არაფერს არ დაჰკარავს: არც დროს და არც მასალას, ის უფრო მოხერხებულად და ადვილად მოიხმარს რთულ მანქანებს. ამას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს ეხლანდელ რთულ ტექნიკის ხანაში. რაც უფრო რთულია მანქანა, მით უფრო განვითარებული და მკოდნე მუშა უნდა მას. ეხლა იმდენად საჭირო არ არის სიმარტე და სისწრაფე, რამდენადაც საჭიროა მოხერხება და გონიერება. ცოდნის მნიშვნელობას შრომაში ნათლად ამტკიცებს სამუშაო ხელფასის სტატისტიკა. ჩრდილოეთ ამერიკის შტატებში ყველაზე ნაკლები ხელფასი ეძლევათ წერა-კითხვის უცოდინარ უცხოელებს, ამერიკელი ქალები ძალიან ხშირად ასეთ უცხოელებზედ მეტს იღებენ მხოლოდ იმიტომ, რომ მათ ცოტაოდენი განათლება მაინც მიუღიათ და წერა-კითხვა იციან. გერმანელი მოიჯარადრე ყველაზე დიდ ფასს აძლევს ინგლისელ მუშებს, რადგან იცის, რომ ისინი ერთ და იმავე დროს უფრო მეტს გააკეთებენ, ვიდრე სხვა ტომის მუშები.

თუ სწავლა-განათლებას ასეთი დიდი მნიშვნელობა ჰქონია საწარმოო ძალის განვითარებაში, მას ასეთივე მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს ამა თუ იმ სახელმწიფოს სიმდიდრის შექმნაში, რადგან, რაც უფრო ნაყოფიერია ხალხის შრომა, მით უფრო მდიდარია ამ ხალხის ქვეყანა. მაგრამ, როგორც ვნახეთ, საწარმოო ძალის რაოდენობა დამოკიდებულია განათლებაზე. მაშასადამე, განათლება, შრომის ნაყოფიერება და ქვეყნის სიმდიდრე ერთმანეთთან მჭიდრად ყოფილა დაკავშირებული. სამიგენი ერთმანეთისგან არიან დამოკიდებული და ერთმანეთზე მოქმედებენ. ამ აზრის დამტკიცება ადვილად შეიძლება დასავლეთ ევროპისა და უფრო კი ინგლისისა და ჩრდილოეთ ამერიკის საერო სიძიდრის შექმნის ისტორიით.

ოცი წლის განმავლობაში (1865-1885 წ.) ინგლისის ეროვნული სიმდიდრე თითო წლებით 2 მილიარდი მანეთით მატულობდა. ინგლისის სიმდიდრე მატულობდა იმდენად, რამდენადაც მატულობდა სასაღობო განათლება, რომელმაც იმ ხანებში უმაღლეს წერტილაზედ მიადწია. იმ დრომდე ინგლისი შედარებით ზოგიერთ ქვეყნებთან, ჩამორჩენილი სახელმწიფო იყო, 20 წლის განმავლობაში კი იგი წამოვიწია ამ სახელმწიფოებს და იმდენადაც გაუსწრო, რომ ეხლა ისინი ინგლისის შურით შეჰყურებენ. მაგრამ ამ მხრით ჩრდილოეთ ამერიკის შტატებში ინგლისსაც აჯობებს. საჭირო არ არის ცთერების მოყვანა ამის დასამტკიცებლად. მოკლე ხანში სასაღობო მეურნეობა და მრეწველობა ისეთი სისწრაფით განვითარდა ამ ქვეყანაში, რომ მთელ ისტორიაში ასეთისაოცარი მაგალითი არ მოიძებნება. ევროპის მრეწველობას და რუსეთის მეურნეობას ამერიკის მხრით დიდა საფრთხე მოეღია. ამერიკის მრეწველობამ დიდი ხანია გაუსწრო ინგლისის მრეწველობას და იმავე დროს იმოდენა ხორბალი გააქვს საზღვარ გარედ, რამდენიც რუსეთს, რომელსაც რამდენიმე წლის წინად პურის ბაზარზე ტალი და მოქიშვეარაფერს ჰყავდა. ამერიკა ჰყავდა ზედმეტხორბალს, რუსეთიდან კი გააქვთ საკუთარი ლეკმა: რუსის გლეხი იძულებულია თვითონ დაიკლოს, მოიშვიოს და თავის წლიურ ნაშრომის საქაო ნაწილი ინგლისელებსა და ევროპელებს გაუგზავნოს. ამ მხრით მეტად საინტერესოა და საოცარია რუსეთის მეურნეობის ბედი. რუსეთის ლიტერატურაში არ მოიძებნება საჭირო სტატისტიკური მასალა რუსეთის მეურნეობის მდგომარეობის ვასაგებად, მაგრამ იმის ასაწვრად არც იმდენად საჭიროა ზედმიწევნით შედგენილი სტატისტიკა. ყველამ იცის, როგორც ცხოვრობს რუსის გლეხი. ათასგვარი ავადმყოფობა, შიმშილი და სიღატაკე მისი მუდმივი სტუმარია. ის ეხლაც იმავე იარაღით ამუშავებს მიწას, რა იარაღითაც მუშაობდნენ იმის წინაპრები 400—500 წლის წინად, ნატურალური მეურნეობა სულს ჰლავს და მუშაკს მოსავალს აღარ აძლევს; მრეწველობაც ფებს ვერ იკიდებს, მიუხედავად იმისა, რომ ხაზინა პროტექციონიზმის სისტემითა და აუარებელ სუბსიდიებით მფარველობას უწევს მას. მიზეზის ვასაგებად შორს წასვლა არ არის საჭირო, კერპა ინციკლიკის გარდა, რომელიც ინგლისში საოცრად პარს განვითარებულია, წელიწადში სახალხო განათლებაზე სახელმწიფო იქ 80 მილიონს ხარჯავს. ინგლისელები ყველაზე მეტ ყურადღებას აქცევენ ტექნიკურ ცოდნის გავრცელებას. მთელი ინგლისი ქსელივით დაფენილია სამრეწველო და ტექნიკურ სასწავლებლებით და კურსებით. ლონდონის სახალხო ბიბლიოთეკები გაცილებით სქარბობენ მთელი ქვეყნის ყველა ქალაქების ბიბლიოთეკებს,

ლონდონის სახალხო ბიბლიოთეკებში 230,000-ზე მეტი ტომია, ამ ბიბლიოთეკებზე წელიწადში იხარჯება 330.000 მანეთი, წელიწადში ამ ბიბლიოთეკებიდან ხალხს 2,500,000 წიგნი გააქვს წასაკითხად. ინგლისის სხვა მოზრდილი ქალაქებიც ამ მხრით ლონდონს არ ჩამოუვარდებიან.

მაგრამ ამერიკამ ინგლისს ამაშიაც გაუსწრო. 1000 მცხოვრებზე ამერიკაში 208 მოსწავლე მოდის. ასეთი დიდი პროცენტი მოსწავლეებისა არც ერთ სხვა სახელმწიფოში არ მოიძებნება. ამერიკის მთავრობა სახალხო განათლებაზე წელიწადში 265 მილიონს ხარჯავს (თითო სულზე მოდის 4 მ. და 35 კაპ.), ორ ამოდენას ხარჯავენ ამავე საქმეზე იქაური მდიდარი კაპიტალისტები და კერძო დაწესებულებანი. ამას მიუმატეთ ათასი სხვადასხვანაირი სამეცნიერო და საზოგადო დაწესებულებანი, სადაც მუდმივ სხვადასხვა საგანზე კითხულობენ ლექციებს და დარწმუნებით, რომ სახალხო განათლების საქმე რუსეთსა და ჩრდილოეთ ამერიკაში ორ მოპირდაპირე პოლიუსზე სდგას.

დასავლეთ ევროპის პრესის ბირჟა სავსეა ისეთ ჟურნალებათებით, რომელნიც მხოლოდ შრომის აწერას უნდებოდა. აუარებელ სერიოზულ ლიტერატურის გარდა დასავლეთ ევროპაში გამოდის მრავალი ჟურნალ-გაზეთი, რომელიც ყველასთვის ხელმისაწვდამია. ავსტრიის შრომის ბიუროს ჟურნალი (12 წიგნი) წელიწადში ღირს 90 კაპ. ინგლისში მუშათა გაზეთი წელიწადში 46 კაპ. ღირს. ასევე იფიქრებდა ფასობს სახალხო პრესსა ავსტრალიასა, კანადისა და ახალ ზელანდიაში. მაგრამ ნურავინ იფიქრებს, ვითომ ზემოხსენებული გაზეთები მარტო მუშის მდგომარეობის აწერას უნდებოდენ. პირიქით, ისინი დიდ ყურადღებას აქცევენ ხალხში პრაქტიკულ ცოდნის გავრცელებას. ეხლა ვაღმოვიღეთ მეორე პოლიუსზე, — რუსეთში. აქ 1000 მცხოვრებზე მოდის მხოლოდ 25 მოსწავლე (ამერიკაში—208), თითო სულზე იხარჯება 19 კაპიკი (ამერიკაში 4 მან. და 35 კაპ.), წერა-კითხვა იცის ას კაციდან მხოლოდ 16, ამერიკაში კი — 92 (ინგლისში 90 მა, გერმანიაში 98-მა). მოსკოვი რუსეთის განათლების ბუდედ ითვლება, მაგრამ იქ ნახევარზე მეტმა წერაკითხვაც არ იცის. რუსეთში ახალგაზდა ჯარის კაცებიდან წერაკითხვის მცოდნე ასზე მხოლოდ 32 მოდის, ხოლო შვეიცარიასა და ნორვეგიაში არც ერთი წერაკითხვის უცოდინარი არ მოიპოვება. ამაზე მკერმეტყველურად ღ ნათლად სახელმწიფოს მდგომარეობის აწერა შეუძლებელია. სახალხო განათლება რუსეთში პირველ საფეხურზე სდგას და სწორეთ ამით აიხსნება რუსეთის სიღატაკეც. რუსეთის მთავრობას ხეპრე და გაუნათლებელ ბრბოზე ბრძანებლობა ურჩევნია მდიდარ და განათლებულ ხალხის მართვა-გამგეობას. მას ისე ეშინიან სინათლისა და განათლებისა, როგორც ცეცხლისა და სიკვდილისა. რუსეთში არ იყო მოქალაქობრივი თავისუფლება, იმიტომ არ არის არც განათლება და არც ეროვნული სიმდიდრე. როცა ლაპარაკი ჩამოვარდებოდა ხოლმე სახალხო განათლებაზე, რუსეთის მთავრობა პირს იბრუნებდა და ამბობდა, ფული არა მაქვსო, მაგრამ ამავე დროს ას მილიონობით ხარჯავდა დამპალ ჯავშნოსნებზე, იალუს კონცესიებზე, რეჟარხნების სუბსიდიებზე და პენსიებზე. ბევრი ლაპარაკი არ არის საჭირო იმის დასამტკიცებლად, რომ რუსეთის მთავრობა განზრახ ხელს უშლიდა ხალხში განათლების და ცოდნის შეტანას. კანონით უნებართვოდ აპკრძალულია რამდენიმე ბავშვის შეგროვება და ან-ბანის სწავლება, ნებართვის აღება კი ძალიან ძნელია.

ჩვენ შეგვეძლო დაწვრილებით აგვეწერა ისტორია რუსეთის სახალხო განათლებისა, ისტორია რუსეთის მთავრობის ბრძოლისა წინააღმდეგ ყოველ ნაირ დაწესებულებებისა, რომელთაც ოდნავად მაინც რაიმე დამოკიდებულება ჰქონდათ სახალხო განათლებასთან, მაგრამ ეს მეტად მიგვაჩნია, რადგან ყველა ჩვენგანმა მშვენივრად იცის ამ ბრძოლის ამბავი და შედეგი ასეთ პოლიტიკისა. რუსეთის მთავრობა ერთ და იმავე დროს ხელს უშლიდა განათლების შეტანას შუა რუსეთში და იმავე დროს შედარებით ხელს უწყობდა განათლებას კავკასიაში, პოლონეთში და საზოგადოდ არა რუსებში მხოლოდ იმ მიზნით, რომ „ინოროდები“ გაერუსებინა. მაგრამ, მისდა მოულოდნელად, ასეთმა პოლიტიკამ სულ სხვანაირი ნაყოფი გამოიღო.

მაგრამ დავუბრუნდეთ ისევ მოქალაქობრივ თავისუფლებისა, განათლებისა და ეკონომიურ განვითარების ურთიერთ დამოკიდებულებას. საინბანო ქეშმარტივებაა, რომ მანქანა აადვილებს საქონლის გაკეთებას, ამოკლებს მის გასაკეთებლად საჭირო დროს და ადიდებს მუშის საწარმოვო ძალას. ერთ რომელიმე საგნის გაკეთებას ველური ორსამ დღეს უნდებოდა, ესლანდელ მანქანებით შეიარაღებული მუშა კი ამავე საგანს ერთ საათში ან რამდენიმე წუთში გააკეთებს. ტენნიკის მნიშვნელობა მშვენივრად გაიგეს დასავლეთ ევროპაში და ამერიკაში და უდიდესი ყურადღება მიაქციეს მის განვითარებასა და გაუმჯობესებას. იქ უდიდეს ჯილდოს ნიშნავენ პრემიად ამა თუ იმ მანქანის გამოგონებისთვის და, თუ ახალი მანქანა სჯობია ძველს, მაშინვე სცვლიან მას. იქ მანქანა იშვიათად მოძველდება: მის ადგილს მოკლე ხანში ახალი მანქანა იჭერს, ამ მანქანასაც მეორე უკეთესი მანქანა აცვლიან ადგილს და სხვ. ამ მხრითაც რუსეთი მოპირდაპირე პოლიუსზეა მოქცეული. რუსეთის მუდმივად მშვიერ გლეხს და უცოდინარ ხალხს თავის გამოსაკვებიც კი არა აქვს და საიდან შეიძენს ტენნიკურ იარაღს, საიდან შეიძენს ტენნიკურ და საზოგადო ცოდნას, როცა მას კრიქაში უდგია მძღავრი და განათლების მტერი მთავრობა. მაგრამ წელანაც ვთქვიოთ და ესლაც ვიმეორებთ, რომ განათლება, თავისუფლება და ეკონომიური კეთილდღეობა ერთმანეთთან მჭიდროდ არიან დაკავშირებული. ზემოხსენებული მდგომარეობაც ჩვენი ხალხისა ასე უნდა აიხსნას: ხალხი ღარიბია იმიტომ, რომ ცოდნა არა აქვს, ხოლო ცოდნა არა აქვს იმიტომ, რომ ღარიბია. შეიძლება სოფელში სკოლაც იყოს, მაგრამ გლეხებმა შეიძლება არ გაგზავნონ სასწავლებლად. ღარიბი გლეხი გვერდიდან არ მოიშორებს თავის შვილს, რომელიც ერთად ერთი მაშველია მასთვის.

რუსეთის ესლანდელი ფინანსიური პოლიტიკა თითქო განგებ იმისთვის არის მოგონილი, რომ საშუალოდ შეუძლებელი გახადოს საზოგადოდ ხალხისა და კერძოდ გლეხების ეკონომიური მოლონიერება. ათასნაირი პირდაპირი და არა პირდაპირი გადასახადები წელსა სწყვეტს ისედაც წელმოწყვეტილ გლეხობას და რკინის ბორკილებით უკრავს ხელებს. სახელმწიფოს ხარჯი საოცრად მატულობს. მთავრობა არაფერს არ ერიდება გადასახადების ასაკრფად და უფრო და უფრო აღარბიებს ისედაც გადატაკებულ გლეხობას. ამოდენა ფული ისე იხარჯება, რომ ხარჯების გადამხდელ ხალხს მიცემულ ფულის მენასედიც არ უბრუნდება. მაგრამ უბედურობა ის არის, რომ მთავრობა აუარებელ ფულს ხარჯავს მრეწველობის განვითარებაზე, — მცხოვრებთა 85% გლეხობა

გალატაკდა აუარებელ გადასახადებით, მთავრობა კი ამ გადასახადებს ერთ მუქა მექარხნებს ურიგებს. ცხადია, რომ ხალხის დამღუპველ ფინანსიურ პოლიტიკის შეცვლა შეუძლიან ისევ თვითონ ხალხს, ე. ი. თავისუფალ მოქალაქეთა მიერ თავისუფლად არჩეულ კანონმდებლებს.

ისიც ცხადია, რომ მუშის მდგომარეობას დიდი გავლენა აქვს მის საწარმოვო ძალაზე. ბევრი ირწმუნებიან, ვითომ სამუშაო ქირის მომატება საქონელსაც აძვირებს და საწარმოვო ძალასაც ამცირებსო, მაგრამ გამოკვლივამ დიდი ხანია დაამტკიცა, რომ ეს შეშველია აზრია. ფრანგი მუშა ნაკლებს იღებს ინგლისელ მუშაზე, მაგრამ ყველა მრეწველი ინგლისელს აძლევს უპირატესობას. თვითონ მრეწველები და კაპიტალისტები ამტკიცებენ, რომ საწარმოვო ძალის გადიდება დამოკიდებულია ხელფასზე, თუ მუშა მეტს იღებს ზ ნაკლებ ხანს მუშაობს, მისი საწარმოვო ძალაც მატულობს, ზე, პირიქით, თუ მუშა ბევრს მუშაობს და ნაკლებს იღებს, მისი საწარმოვო ძალაც კლებულობს. ეს აზრი დამტკიცებულია აგრეთვე პრუსიისა და ამერიკის ოფიციალურ სტატისტიკითაც. 1874 წელს ჩრდილოეთ ამერიკის ერთ შტატში—მასსაჩუზეტში—8 საათის სამუშაო ღირს დაკანონდა. მრეწველებმა ამის გამო ერთი აყალიბა ახალი ასტეხეს ზ ირწმუნებოდნენ, ჩვენს შტატში ახალი კანონი მრეწველობას შეაჩერებს და ძირს გამოუთხრის, რადგან სხვა შტატებში სამუშაო ღირს განსაზღვრული არ არის და იქ მუშები რვა საათზე მეტს მუშაობენო. განსაკუთრებით ამ საგნისთვის დანიშნულმა გამოძიებამ აღმოაჩინა, რომ ზემოხსენებული აზრი ყალბი იყო: იმ შტატში, სადაც 8 საათის მუშაობა შემოიღეს, მრეწველობა უფრო განვითარდა, ვიდრე სხვა შტატში, სადაც 9 და 10 საათის მუშაობა იყო. მაგრამ ყველაზე კარგ მაგალითს იძლევა ავსტრალია, სადაც თითქმის 50 წლის წინად იყო შემოღებული 8 საათის სამუშაო ღირს, შედეგი 8 საათის სამუშაო ღირს შემოღებისა საოცარია. ერთი მკოდნე ინგლისელი მექარხნე ირწმუნება, რომ მეღბურნის (დედა ქალაქი ავსტრ.) მუშის სამრეწველო ძალა ორჯერ სკარბობს განთქმულ ინგლისელ მუშის ძალას. მართალია, 8 საათის მუშაობის შემდეგ ოდნავ შემცირდა სამრეწველო დაწესებულებათა რიცხვი, მაგრამ, სამაგიეროდ, შესამჩნევად იმატა საქონლის წარმოებამ, მუშათა რიცხვმა და მანქანების საერთო რიცხვმაც.

ამერიკაში ბრძოლა 8 საათის სამუშაო ღირსთვის 1825 წელს დაიწყო და მას აქვით ეს იდეა ევროგან განხორციელდა, 1868 წელს შემოღებულ იქმნა 8 საათის სამუშაო ღირს სახანო დაწესებულებებსა და საზოგადო სამუშაოებზე, მაგრამ ეს კანონი ვერ განხორციელდა სხვა და სხვა მოსაზრების გამო. 1892 წელს ხელმოკრდა იქმნა დაკანონებული იმავე დაწესებულებებში 8 საათის მუშაობა და განხორციელდა კიდევ. მთავრობას კერძო პირებმაც მიჰბაძეს და ამ ჟამად მთელ ჩრდილოეთ ამერიკაში თანდათან ძალაში შედის ეს კანონი.

გელა ავიდოთ მუშათა მდგომარეობის მეორე —სანიტარული—მხარე. გლაზგოში სადგომების გაუმჯობესების გამო მუშების უბნებში გარდაცვალებულითა პროცენტმა 32-დან 25-მდე დაიწია. ლონდონში თითო სახლში საშუალოდ 8 კაცი ცხოვრობს და ათას კაცზე 24 კაცი კვდება. ბერლინში თითო სახლში 32 კაცი ცხოვრობს და ათასზე 25 კვდება. პარიზში თითო სახლზე მოდის 35, ხოლო კვდება ათასზე 28 კაცი. ჰეტერბურგში თითო სახლში 52 კაცი ცხოვრობს,

ათასზე კი 41 კაცი კვდება. ამ მხრით ჰეტერბურგს პირველი ადგილი უჭირავს მთელ ქვეყანაზე, დასავლეთ ევროპაში პროცენტი გარდაცვალებულებისა თანდათან მცირდება, რუსეთში კი 100 წლის განმავლობაში ამ პროცენტმა 2-დან 3,2-მდის აიწია.

ჩვენ შეგვეძლო რუსეთისა და დასავლეთ ევროპის შესადარებლად კიდევ ბევრი გვეთქვა, მაგრამ ნათქვამიც საკმარისია იმის დასამტკიცებლად, რომ იმ დრომდის, სანამ რუსეთში არ დამყარდება სრული პოლიტიკური და მოქალაქობრივი თავისუფლება, ვერაფერი ეშველება ვერც სახალხო განათლების საქმეს, ვერც ეკონომიურ განვითარებას და ვერც რუსეთის ეროვნულ სიმდიდრეს.

საჯარო წიგნთსაცავ-სამკითხველოები

ხალხს უნდა დემოკრატია,—მას უნდა, რომ თვითონ იყოს თავის საქმეების მმართველი. იგი ცდილობს ყველგან ჩამოიშოროს არა-მკითხველ მბრძანებელ-აბეკუნები და, რაკ ასეთი აბეკუნობა თვითმპყრობელობის განსაკუთრებულ თვისებას შეადგენს, ამიტომ ხალხიც განსაკუთრებულის თავგამოდებით ებრძვის ყველგან თვითმპყრობელობას, რომ მის ადგილას სახელმწიფოში დემოკრატიული წეს-წყობილება შემოიღოს და ამით შესაძლოდ გახადოს თავისი ნამდვილი ბატონობა და თავისუფლება...

დემოკრატიულ წეს-წყობილების შემოღებით ხალხის ვაბატონება მხოლოდ შესაძლოდ ხდება,—იგი არ მოჰყვება აუცილებლად დემოკრატიულ რეფორმას, რომელიც ხშირად წინ უსწრებს ცხოვრებას და ხალხს ხელში ისეთ იარაღს აძლევს, რომლის გამოყენება მას ჯერ კიდევ არ შეუძლია.

მართლაც, ყოველმა ჩვენგანმა იცის ისეთი მაგალითები, სადაც დემოკრატიულ რეფორმას ხალხის თითქმის ზედმეტი დაბრკელება გამოუწვევია,—ეს რეფორმა ხალხს სახელმწიფოს მართვასა და გამგეობაში მონაწილეობის უფლებას ანიჭებს და ხალხზეა დამოკიდებული, გამოიყენებს იგი ამ უფლებას თუ არა, და თუ გამოიყენა,—თავის საკუთარ ქუაზე გაივლის, თუ სხვის რჩევას შეუგნებლად დაეწობა. ყოველ შეგნებულ საქმიანობას შესაფერი ცოცხა სქირია და ასეთივე ცოცხა სახელმწიფო და საზოგადო საქმეების მართვასა და გამგეობისთვისაც აუცილებელი საჭიროა. მხოლოდ უკიდურეს და დაუირიდებელ დემოკრატულ შეუძლია გამოაცხადოს; ვითომც ხალხს მოუშადადებლათაც შეეძლოს რთულ სახელმწიფო საქმეების შეგნებულად წარმართვა,—ყოველი სინიდიანიერი ადამიანი აღიარებს, რომ მოუშადადებელი ხალხი ამ საქმეებში ყოველთვის სხვების ხელმძღვანელობას ბრმად დაემორჩილება და დაარღვევს დემოკრატიულ პრინციპს, რომელიც ასეთ ბრმა მორჩილებას უარჰყოფს.

ამიტომ დემოკრატიის დასამყარებლად და სახელმწიფოში ხალხის გასაბატონებლად, აუცილებლად საჭირო არის შესაფერი მომზადება, დემოკრატიულ ჩვეულებების შექმნა, ხალხში ცოდნის გავრცელება, ხალხის გონებრივი განვითარება. სადაც ხალხის უმეტესობა ყოველივე რეალურ ცოდნას მოკლებულია და მის გონებრივ საზრდოს შეადგენს მხოლოდ მღვდლისა ან პოლიტიკურ პროპაგანდისტის ჭადაგება, სასულიერო ან პოლიტიკურ პარტიის საავტოცხოო წიგნაკები და ვაშეთები, იქ ცალმხრივად ჩამოყალიბებული ხალხის გონება ვერ გამოიჩენს იმ კრიტიკულ ძალას, რომელიც თვით მომზ-

რეთა და თანამოაზრეთა მოქმედების აწონ-დაწონვას მოითხოვს და ურომლისოდაც ხალხის ნამდვილი განთავისუფლება საფიქრებელიც არ არის. ამ კრიტიკულ ძალას ჰქანის განათლება, გონების ვარჯიში სხვა და სხვა, ერთმანეთის მოწინააღმდეგე შეხედულებაა დაპირდაპირება და სხვა ქვეყნებში მცხოვრებთა ხე-ჩვეულების ან პოლიტიკურისა და ეკონომიურ მდგომარეობის გაცნობა.

ყველა ამ ცოდნას პირველ დაწყებითა სასწავლებლები ხალხს ვერ მიაწოდებენ, რადგანაც ამ დაბალ სასწავლებლებში ბავშვები სწავლობენ და ყველა ზემოხსენებულ ცოდნას კი მხოლოდ მოზრდილ ადამიანის გონება გაიკვებს და შეითვისებს. ამიტომ ამ ცოდნის ვასავრცელებლად დაბალ სასწავლებლებს გარდა საჭიროა სხვა სასწავლებლები ან რამე ისეთი დაწესებულება, რომელიც ხალხს შესაფერ კოდნას მიაწვდის. ასეთი დაწესებულებაა საჯარო წიგნთსაცავ-სამკითხველოები.

საჯარო წიგნთსაცავები ძველ დროსაც ყოფილა, ქრისტეს დაბადებამდის ათასი წლის წინეთ ეგვიპტეში წიგნთსაცავები იყო, ძველ საბერძნეთსა და რომში არსებობდა წიგნთსაცავები, საშუალო საუკუნოებში მათი რიცხვი კიდევ გამრავლდა, მაგრამ არც ძველ დროში არც საშუალო საუკუნოებში წიგნთსაცავებს არ ჰქონია ისეთი მნიშვნელობა, როგორც ამჟამად, რადგანაც წინეთ ისინი მხოლოდ მეცნიერებისთვის და ხალხის უმცირესობისთვის არსებობდნენ, ხალხის უმეტესობა კი, პოლიტიკურ ცხოვრებას ჩამოშორებული და ყოველივე ცოდნას მოკლებული, ვერ გრძობდა წიგნებისა და სხვის დანაწერის წაკითხვის საჭიროებას. წიგნთსაცავებს მნიშვნელობა მხოლოდ მე XIX საუკუნეში მიეცა, როდესაც ძლიერმა დემოკრატიულმა ტალღამ ხალხში სწავლა-განათლების გავრცელება გამოიწვია და როდესაც სასწავლებლების გამრავლებასთან ერთად წიგნებისა და მკითხველების რიცხვმა შესამჩნევად იმატა. ხალხისგან პოლიტიკურ უფლებების მოპოვებამ განსაკუთრებული მნიშვნელობა მისცა ყოველგვარ ცოდნის გავრცელებას და ამასვე მოითხოვდა ევროპის თანამედროვე კულტურაც, რომელიც ყოველ ადამიანის ცხოვრებას ათასნაირ ძაფით აბამს კაცობრიობის საერთო ისტორიაზე და ამიტომ ყველას აიძულებს თვალ-ყური ადევნოს სხვა და სხვა ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებას ან ეკონომიურსა და კულტურულ განვითარებას.

ამიტომ ახლა წიგნსა და გაზეთს მეტი მნიშვნელობა მიეცა. წიგნი და გაზეთი, — საჭირო ცნობების გასავრცელებლად ორი ძლიერი იარაღია. მაგრამ ამ ორ იარაღს ერთნაირი გამოყენება არ ეხერხება და ორივე ერთსა და იმავე ახლობელ მიზანს არ ემსახურება. გაზეთი უფრო პოლიტიკურ ცხოვრების სარკეა და მკითხველს ატყობინებს იმ სხვა და სხვა პოლიტიკურ მოვლენას, რომელიც ქვეყნიერების ყველა კუთხეში ხდება, ამიტომ მის ცნობებს უფრო დღიური და წარმავალი მნიშვნელობა აქვს და გაზეთი, დღეს წაკითხული, ხვალ ჩვენში აღარავითარ ინტერესს აღარ გამოიწვევს, რადგანაც ამ ერთმა დღემ ახალი ამბები მოგვიტანა და ამ ამბებით გუშინდელი დღის პოლიტიკური მდგომარეობა შეიცვალა. გაზეთის ფურცელს ერთი დღის მნიშვნელობა და სი. ცოცხლედ. უმეტეს შემთხვევაში, ერთი დღისა აქვს, რადგანაც მისი წამკითხველი წაკითხვის შემდეგ მას ადგებს და აღარ ინახავს.

სულ სხვაა წიგნი, რომელიც პოლიტიკურ ცხოვრებაში არ ერევა და მკითხველს რეალურ ცოდნას აწვდის. სხვა და

სხვა სანტენიერო დარგის წიგნებზე რომ არც კი ვილაპარაკოთ, თვით სიტყვა-კახშულ სამწერლო ნაწარმოებს და რამე თანამედროვე საკარბოროტო კითხვის წიგნში საფუძვლიანად გარკვევას, — ხანგრძლივი მნიშვნელობა აქვს და წიგნი ხშირად რამდენიმე წლისა და ხშირად საუკუნეს განმავლობაში მკითხველებს თანასწორად იზიდავს. ამიტომ წიგნებს ინახავენ, ამიტომ ერთსა და იმავე წიგნს ხშირად რამოდენიმე ათასი ან ასი ათასი კაცი კითხულობს ხოლმე.

მაგრამ ახლა აუარებელი წიგნი გამოდის და, მეორეს მხრივ, კითხვის სურვილმა დარბ წრეებშიაც მოიკიდა ფეხი, — ამიტომ მკითხველს არ შეუძლია ყველა მისთვის საინტერესო ან საჭირო წიგნი წასაკითხად იყიდოს, — საამისოდ მას საკმარისი ფული არ მოეპოვება და, აი. სწორედ ამ მხრივ განსაკუთრებული და განუზომელი მნიშვნელობა აქვს საჯარო წიგნთსაცავ-სამკითხველოებს, სადაც მსურველს სულ უსასყიდლოდ ან მეტად მცირე ფასში შეუძლია იშოვნოს და წაიკითხოს ყველა წიგნი, რომელიც მას ინტერესებს. იმის მაგივრად, რომ ყველას თავისთვის ეყიდა ათიოდე წიგნი და შემდეგ უფულობისა გამო ხელი აეღო კითხვაზე, — საჯარო წიგნთსაცავში აქ მხრივ შეზღუდული არაფერ არ არის და წიგნების კითხვას და ამნაირად ხალხში ცოდნის გავრცელებას, როგორც საერთო და ყველასთვის სასარგებლო საქმეს, თვით საზოგადოება თაოსნობს და საერთო ფულით საჯარო წიგნთსაცავ-სამკითხველოს ხსნის.

საზღვარ-გარეთ, ევროპის სხვა და სხვა სახელმწიფოში და ჩრდილო ამერიკის შეერთებულ შტატებში, ყოველ, უფრო მახრალ სოფელში და ქალაქებში არსებობს საჯარო წიგნთსაცავი და სამკითხველო და ზოგიერთი მათგანი ამ უკანასკნელ ნახევარ საუკუნეს განმავლობაში იმდენად გაიზარდა, რომ რამდენიმე ასი ათასს ან მილიონ წიგნს შეიცავს. შესამჩნევია განსაკუთრებით ამერიკის წიგნთსაცავები, რადგანაც იქ ზოგიერთი მდიდარი ქველმოქმედები აუარებელ ფულს სწირავენ სამკითხველოების მოწყობას და ზოგან თავის საკუთარ ფულითაც ხსნიან საჯარო წიგნთსაცავს შემდეგი სტატისტიკური ცნობები მკითხველს ცოტაოდნად გააგებინებენ წიგნთსაცავების საქმის ზრდას და მის ახლანდელ მდგომარეობას ჩრდილო ამერიკაში.

იყო წიგნი საცავი		შიდ იყო წიგნი
1793 წ.	35	75,000
1859	1,297	4,280,866
1875	3,682	12,276,694
1892	8,803	31,167,354

აქ ჩათვლილია მხოლოდ უფრო მოზრდილი საჯარო წიგნთსაცავები, — საშუალო რიცხვით იქ თითო ასეთი წიგნთსაცავი მოდის 16000 მცხოვრებზე, — ჩრდილო შტატებში კი ათი ათას მცხოვრებზე თითო წიგნთსაცავი მოდის. საინტერესოა ქალაქ ბოსტონის წიგნთსაცავის საქმე, — ამ ქალაქში 500,000 მცხოვრებია, — იქაურ საჯარო წიგნთსაცავ სამკითხველოზე კი იხარჯება ყოველ წლიურად 2 მილიონი მანეთი, ე. ი. ყოველ მცხოვრებზე საამისო ხარჯი წლიურად თითქმის 4 მანეთი მოდის. ამ წიგნთსაცავს ქალაქის სხვა და სხვა ნაწილში ათი განყოფილება აქვს და მისი წიგნების რიცხვი 700,000 აღემატება. სამკითხველოში აქ 1868 წელს 4 გაზეთი და 287 ჟურნალი ყოფილა, ახლა კი 300 გაზეთი და 600 ჟურნალი არის. წელიწადში ამ წიგნთსაცავს ემატება თითქმის 40,000 ახალი წიგნი. ბოსტონის წიგნთსაცავში 250 მოსამსახურე პირია, — გამოუცდელ ადამიანს ეს რიცხვი

გაუკვირდება და აფიქრებინებს, რომ წიგნთსაცავის გამგებობა ტყუილ-აუბრალოდ ფულის გაფლანგვას ჩვეული ყოფილაო, მაგრამ საქმის დაკვირვება დაგვანახებებს, რომ ამ მხრივ ზედ მეტი ხარჯი ზედ-მეტ სარგებლობის მომტანი ყოფილა.

მართლაც, წიგნების გროვას თავის თავად არავითარ სარგებლობის მოტანა არ შეუძლია, თუ მსურველმა ამ გროვის გამოყენება არ იცის. ხამი ადამიანი უზარმაზარ, რამოდენიმე ასი ათას წიგნიდან შემდგარ წიგნთ-საცავში საქირო თხზულებას ვერ ნახავს,—ხშირად მან არც იცის, რომ იმ საკითხზე, რომელიც მას აინტერესებს, საზოგადოდ რამე თხზულება არსებობს. ბოსტონის წიგნთ-საცავის მოსამსახურე პირები ხაზს წიგნთ-საცავით სარგებლობას უადვილებენ და ასწავლიან. მათ ხელში წიგნები უსარგებლოდ არ რჩება თა როგებზე და ყოველ შემომსვლელს რჩევა ეძლევა, რა წიგნი აიღოს, სად ეძიოს საჭირო ცნობები, რა გზას დაადგეს თვით-განვითარების საქმეში ამერიკაში წიგნთსაცავის გამგებებს ევალემათ მკითხველებს წიგნთსაცავით სარგებლობაში ხელ-მძღვანელობა და დახმარება გაუწიონ,—და სწორედ ამიტომ იქ ხალხი ასე ეტანება საჯარო წიგნთსაცავს.

ამერიკაში, მასსაჩუსეტის შტატში 349 დაბა-სოფელია და ამათში 342-ს აქვს თავისი საჯარო წიგნთ-საცავი და სამ-კითხველო. იქ განსაკუთრებული ადგილობრივი გადასახადია შემოდებული, რომელსაც „წიგნთ-საცავების გადასახადი“ ეწოდება და რომლის შემოსავალი ადგილობრივ წიგნთსაცავების მოწყობაზე იხარჯება იმ სოფლებში კი სადაც ადგილობრივი მცხოვრებლები ვერ ახერხებენ თვითონ წიგნთსაცავის მოწყობას შტატის მთავრობა ეხმარება და პატარა წიგნთ-საცავების საქირო წიგნებს უგზავნის. 1890 წელს დარჩენილი იყო მხოლოდ 7 ასეთი უწიგნთსაცავო სოფელი.

გადასახადსა და სახაზინო ჟულს გარდა წიგნთ-საცავების მოწყობას კერძო შემოწირულებით შეგროვილი ფულიც ხმარდება. 1876 წლამდის, მთავრობის ანგარიშით. კერძო პირთა შემოწირული წიგნთ-საცავების ქონება თითქმის 60 მილიონ მანეთს აღემატებოდა. შემოწირულებით განსაკუთრებით სახელი გაითქვა ადრე კარნეგემ, რომელიც თვითონ რამოდენიმე მილიონ მანეთის პატრონია და რომელმაც გადასწყვიტა ეს მილ-ონები, როგორც ხალხში ნაშოვნო, ხალხსავე დაუბრუნოს და ეს დაბრუნება თავის „მოვალეობად“ გამოაცხადა. რამდენიმე წლის განმავლობაში მან მხოლოდ წიგნთ-საცავების მოწყობას 12 მილიონი მანეთი შესწირა!

საჯარო წიგნთ-საცავებთან ერთად ამერიკაში მოგზაური წიგნთ-საცავები არსებობს,—მათ აქა-იქ აგზავნიან, რომ ამ-ნაირად ხალხს წიგნის წაკითხვა გაუადვილონ.

გამოცდილებამ დაამტკიცა, რომ საჯარო წიგნთ-საცავს დიდი მნიშვნელობა აქვს ხალხის განვითარებისთვის, მაგრამ ამავე გამოცდილებამ გვიჩვენა, რომ წიგნთ-საცავის, როგორც საზოგადოდ ხალხის სწავლისა და განათლების საქმე, ყოველივე პარტიულ პრაპაგანდისგან თავისუფალი უნდა იყოს. ბერლინში, მაგ., სოც-დემოკრატებმა ხელში ჩაიგდეს მუშათა სასწავლებლები და ამ სასწავლებლებში თავიანთ პარტიულ პროგრამის გავრცელება დაიწყეს, მაგრამ მუშებმა, თვით სოც-დემოკრატმა მუშებმაც მაშინ ზურჯი შეუქციეს ამ სასწავლებელს და იქ სიარულს თავი გაანებეს, რადგანაც მათ ცოდნის შეთვისება და არა პარტიულ პროგრამის გავრცელება სურდათ. ასე წიგნთ-საცავებშიაც ცალმხრივობა და პარტიული ფანატიკოსობა, სულ ერთია ვინ დაადგება მას,—ადმინისტრაცია თუ უკიდურესი მემარცხენე პარტია,—ძირს უთხრის თვით

წიგნთ-საცავის არსებობას და საზოგადოებაზედაც გამზარუნ-ლად მოქმედებს. საკითხველოსი და ყოველისავე განმანათლებელ დაწესებულების მიზანია,—ხალხი გონებრივად გამო-ფხიზლოს და მას საჭირო ცოდნა მისცეს იმისთვის, რომ მკითხველმა შემდეგ თავისუფლად და დამოუკიდებლად შესძლოს გაგონილისა და ნახულის გაგება. ცალმხრივობა კი ამბრმავებს ადამიანს და შეგნებულ მებრძოლის მაგიერად ბრმა ფანატიკოსს ჰქმნის, რომელსაც შეუძლია დღეს თავი შესწიროს საქმეს, მაგრამ რომელიც ხვალ ისევე ადვილად აიკრუვებს გულს თავის დღევანდელს იდეალზე, როგორ ადვილად შეითვისა იგი.

როდესაც წიგნთსაცავი საქმოდ მდიდარია წიგნები ა და წიგნთსაცავის გამგე ხელმძღვანელობას უწევს მკითხველებს,—მაშინ ხშირად მკითხველი თან და თან ახერხებს თვითგანვი-თარების გზაზე დადგომას და სამეცნიერო წიგნების წაკითხვასა და გაგებას ეჩვევა. მაგრამ საჯარო წიგნთსაცავებში ხალხი მხოლოდ მეცნიერებას არ ეძებს,—საზღვარ გარეთ მაინც მკითხველები სიტყვა-კაზმულ მწერლობას ეტანებიან,—მო-თხრობებსა და ლექსებს დიდს აღტაცებით კითხულობენ, ისე რომ ყოველ 100 წაკითხულ წიგნზე იქ თითქმის ერთი მეოთხედი ნაწილი სიტყვა-კაზმულ მწერლობაზე მოდის. კითხულობენ აგრეთვე საისტორიო წიგნებსაც, სხვა ქვეყნე-ბის გეოგრაფიულ აღწერას, მოგზაურობას.

წიგნთსაცავით სარგებლობა უფასო უნდა იყოს,—ცოდნის შეძენა ისეთივე აუცილებელი საჭიროა, როგორც შარა გზაზე სიარული და ორივე თანასწორად უსასყიდლოდ უნდა შეე-ძლოს ყველას, სიტყვა-კაზმულ ნაწარმოების წაკითხვა ისეთ-სავე სიამოვნებას ჰგვრის მკითხველს, როგორც მოსიერნეს საზოგადოდ ბაღში სეირნობა, და ორივე თანასწორად მუქთი უნდა იყოს, განსაკუთრებით იმიტომ, რომ ეს სიამოვნე-ბა სასარგებლოც არის და ხალხის საერთო კულტურულ განვითარებისთვის აუცილებელიც,—აუცილებელი იმისთვის, რომ ხალხმა შესაფერი ცოდნა შეითვისოს და სახელმწიფო საქმეებში შეგნებული მონაწილეობა მიიღოს.

სადაც პოლიტიკური ცხოვრება უფრო გაჩაღებულია და ყოველ დღე ახალ-ახალი ისეთი მნიშვნელოვანი პოლიტი-კური მოვლენა ხდება, რომ მის მიხედვით საზოგადო ცხოვ-რებაც მუდამ ახალ გზას ადგება და რყევაშია, იქ ყოველ-დღიურ პრესას მეტი გასავალი აქვს ხალხში და ეს გარე-მოცება ადვილი ასახსნელია. მაგრამ თვით პოლიტიკურ რე-ვოლუციის კორიანტელშიაც ხალხმა ვაზეთის წაკითხვა არ უნდა იკმაროს და არ უნდა დაივიწყოს წიგნი რეალურ ცო-დნის მისაღებად, რადგანაც ამ ცოდნას მოკლებული ხალხი, რევოლუციაში რომ გამარჯვოს კიდევ,—„შეთაურებს“ დაემონება,—იძულებული იქნება მათ „დაუჯეროს“, რადგან-აც კრიტიკისათვის შესაფერი ცოდნა აკლდება.

ამიტომ, როდესაც წიგნი წინანდელ საცნებურო კლას-კებს ვაღურჩა, და შესაძლებელი ხდება ხალხში „ნამდვილ“ და არა ყალბ ცოდნის გავრცელება,—ყველანი მოვალენი არიან სწოდებ ამ მხრივ ხელი შეუწყონ ხალხის განვითარე-ბას, როგორც წიგნთსაცავების მოწყობით, ისე ან წიგნთსა-ცავებისთვის და საზოგადოდ ხალხისთვის ახალ წიგნების შე-დგენით და გამოცემით, ეს საქმე პარტიულ ელფერს მო-კლებული უნდა იყოს, რადგანაც ცალმხრივად ხალხის განვი-თარება მის დაბრმავებას უდრის და ხალხის გაზარბ დაბრმა-ვება ხომ გაბატონების მოსურნეთა საქმეა. სწორედ აქ არის საჭირო ნეიტრალური მოღვაწეობა,—ეს შეიგნეს საზღვარ-გარეთ ყველა განათლებულ ქვეყნებში, ამას შეიგნებენ ჩვენ-

შიაც, სადაც დღეს კიდევ მოწინააღმდეგე პარტიის გამოცემათა წაკითხვასაც უშლიან ზოგიერთ პოლიტიკურ პარტიების მეთაურები თავიანთ მიზნებს და ამითი ხელს უწყობენ მათ? ა კალმხრივობის შექმნას და ფანტიკოსობის გაძლიერებას.

გაზეთი ვერასოდეს ვერ გასწევს წიგნის მაგიერობას და რამოდენიმე გაზეთის გამოცემა არ სპობს წიგნთსაცავების დაარსების საქიროებას. გაზეთებით მკითხველი ახალ ცოდნას ვერ შეიძენს ისე, როგორც წიგნის კითხვით. გაზეთი მხოლოდ დღევანდელ ვარაზზე მსჯელობს, ყოველი შეგნებული ადამიანი კი უნდა შეეჩვიოს ყოველ საზოგადო მოვლენის აუქტიურებად აწონდაწონვას, — აუქტიურებად უნდა წარმოიდგინოს თავის მოქმედების შედეგი და დააფასოს იგი. ერთის სიტყვით, უნდა შეეძლოს თავისი თავი მოვლენათა გარეშე წარმოიდგინოს და ისე გაარკვიოს ისინი, — გაზეთი ასეთს მსჯელობას ხალხს ვერ შეაჩვევს, — საამისოდ საქიროა წიგნი, საქიროა დინჯად დაწერილ წიგნების კითხვით გონების გავარჯიშება, — და საამისო წიგნების ხალხში გასავრცელებლად საქიროა საჯარო უფასო წიგნთსაცავები, ისე როგორც ეს საქმე მოუწყვეით ევროპისა და ამერიკის ყველა განათლებულ სახელმწიფოში.

ბ. ს.— შეაღა

ა ღ ბ ი ლ ი

(მოთხრობა კ. ტიმოვსკისა)

მდიდარ ფაბრიკანტის იზიუმოვის კაბინეტში იჯდა ახალგაზდა ტენიკოსი რუბანოვსკი. უკვე ათი საათი იყო დილისა, მაგრამ იზიუმოვი ჯერ კიდევ არ გამოსულიყო თავის საწოლ ოთახიდან. ირგვლივ სრული სიჩუმე სუფევდა; ათასში ერთხელ თუ გაიგებდა ადამიანი ვინმესი ფეხაკრფით მოსიარულის ჩურჩულს. რუბანოვსკი, შექმუხნული, ოთხად მოაკაკულიყო სავარძელში. თვალთწარმტაცი მორთულობა კაბინეტისა, უშველებელი საწერი მაგიდა კაკლის ხისა, მშვენიერი ბუხარი, ოქროს ჩარჩოში ჩასმული სურათები, ძვირფასი ხალიჩები აშტერებდა ახალგაზდა ტენიკოსს და იგი ერთი ორად გრძნობდა თავის არარაობას და უფრო დაბლა ხრიდა თავს. ის ძალზე ჩაფიქრებული იყო.

წინდაწინვე გრძნობდა თავის დამცირებას მას აღარაფერი ესმოდა, აღარაფერი ეყურებოდა, ისიც კი დაიწყებოდა, როგორ დადიან, როგორ ლაპარაკობენ ნამდვილი ადამიანები. რუბანოვსკის სძავდა თავისი თავი, თავისი გარეგნობა, მიხერა-მოხერა, თავისი გვარიც და ცოდნაც, მაგრამ ამასთანავე საშინლად დაღალული და დაწყევტილი ახალგაზდა ამასლა ფიქრობდა: „ეგ, სულ ერთია ერთი მგტი თუ ნაკლები დამცირება ოღონდ პატარა ხანს დავისვენო.“

— მიხაილ, არტელშიკი აქეთ გამოგზავნე, — მოისმა ამ დროს იზიუმოვის ხმა.

რუბანოვსკი შეკრთა. ყოველი მისი აზრი, რომლითაც გულს იმაგრებდა, ერთს წუთსვე გაჰქარა, მიიფანტა. იზიუმოვი ეჩვენებოდა მას რაღაც ძალად, რომელსაც ან სულ უნდა აღედგინა, ან მთლად გაესრისა იგი. ამ ფიქრში იყო რუბანოვსკი, როდესაც გაიღო კაზები და ოთახში შემოფრინდა თვითონ იზიუმოვი. სწორედ შემოფრინდა, იმიტომ რომ, თავის სისქის მიუხედავად, მეტად მსუბუქი და მარჯვე იყო.

— გამარჯობა თქვენი! — მიეგება იზიუმოვი ტენიკოსს მოურიდებლის, მეტად თავისუფალ კილოთი. გასწია მერე მაგიდისკენ, ჩაჯდა თავის სავარძელში და დაუწყო ქაღალდებს ჩხრეკა. რუბანოვსკიც მიუჯდა მაგიდას. მისი ტანჯული

სახე მკაცრად გამოიყურებოდა და ნათლად ირჩეოდა იზიუმოვისაგან. ფაბრიკანტი დღეს არა-ჩვეულებრივ მხიარულ გუნებაზე იყო და შემოდგომის ღრუბლიან დარსაც არ ჰქონდა არავითარი გავლენა მასზე. იგი აუქტიურებად არჩევდა ქაღალდებს. ბოლოს მიუბრუნდა რუბანოვსკის:

— რას მეტყვით კარგს?

რუბანოვსკი ვერაფერს ახერხებდა, მხოლოდ ხელების სრესით და ნაძალადევის ღიმილით დააკეკრდა იზიუმოვს. ფაბრიკანტმა ღიმილითვე შეხედა და თითქმის სიამოვნებითაც გაუქმლავნა: — თქვენი საქმე ძალიან ცუდად არისო. რუბანოვსკი შეინძრა, მას ეგონა, ვინმე ახრჩობსო. იზიუმოვი თავისთვის გულგრილად იყო და იღიმებოდა. რუბანოვსკიმ რომ დანიხა ეგეთი შეუცვლელი მხიარული სახე, კვლავ იმედი მიეცა.

— თქვენ გამოგინდათ ბედნიერი მეტოქე, — განაგრძო ფაბრიკანტმა, — მართალია, თქვენ წარმოადგინეთ ერთი სარეკომენდაციო წერილი, მაგრამ თქვენმა მეტოქემ მის მაგიერად მოიტანა ორი, და ისიც რავგარი წერილები! — ყველა ამას გულდაღინჯებით უხსნიდა იზიუმოვი რუბანოვსკის.

რუბანოვსკის გული დასწყდა. ის გრძნობდა, როგორ ხუმარის კილოთი ისტუმრებდა მას ფაბრიკანტი.

— სტეფან მიხაილი! ეგ როგორ შეიძლება! — დაიწყო რუბანოვსკიმ, თქვენ ჯერ იმედი მომეცით, თითქმის დამპირდით, და უცბად...

— აი სწორედ მაგრეა საქმე! უკაცრავად, თქვენი გვარი?

— რუბანოვსკი.

— როგორ, რუბანოვსკი თუ რიბანოვსკი? მაგრამ აქა მაქვს ჩაწერილი. რუბანოვსკი დიად... მაშ საქმე, მე ვამბობ, იმაში ყოფილა... ამ დროს იზიუმოვმა გადახედა რუბანოვსკის იქით მდგომ კაცს:

— წაეთრიე, რისთვის სდგებარ მანდ? იქით დამიკადე! არტელშიკი მიიმალა იზიუმოვს თითქოს კიდევ დაავიწყდა, რაზე ელაპარაკებოდა რუბანოვსკის, ისე გულმოადგინედ დაუწყო, თავის ბრჩილებს შინჯვა.

— ჰო, რას ვამბობდი? — დაიწო ფაბრიკანტმა. დიახ! საქმე ასე მოუწყო: თქვენი მეტოქისთვის მოხოვა ჰაფნუტიევა (აქ კიდევ ჩაიცინა იზიუმოვმა), — პეტრე ივანჩმა, ვისგანაც მე ცოტა დავალებული ვარ, — ჩემი თხოვნითაც მას ბევრისთვის მიუცია ალავი. გარდა ამისა ერთმა ისეთმა ქალმაც მომმართა, რომელსაც კაი ცნობა აქვს ჩვენი ფაბრიკისთვის საქირო კაცისა. ამის შემდეგ... თქვენც-ხომ იცით, რაკი ქალი გაერევა... ამ სიტყვებთან იზიუმოვმა ცალი თვალი დაახამხამა.

— სტეფან მიხაილი! — გაფითრებული ეუბნებოდა რუბანოვსკი, — შენით ჩემს მდგომარეობაში, ოჯახის პატრონი ვარ. მერე, რამდენადაც ვიცი, კნაუბერტი არ გაცნობებთ ჩემს თავს ცულ კაცად. მე ორი წელიწადი ვმსახურობდი მის ქარხანაში და მხოლოდ ცოლის ავადმყოფობამ...

— დიახ, დიახ, მერწმუნეთ, რომ გარემოება არ შეცვლილიყო... როგორც ჩანს, თქვენი ბედი არ ყოფილა ჩვენთან სამსახური.

— ბოდიშს ვითხოვ, სტეფან მიხაილი, მაგრამ მე მგონია, ჩემი ბედი სავსებით თქვენს ხელშია, ყოველიფერი თქვენს სურვილზეა დამოკიდებული.

— ეგ მართალია, რომ გარემოება...

რუბანოვსკი წამოხტა და აღელვებული დაიწყო ოთახში სიარული.

— სტეფან მიხაილიჩ! — დაიწყო რუბანოვსკიმ აკან კალბულის ხსით. — თქვენ გააქრეთ ჩემი უკანასკნელი იმედი, გამაჩერეთ ერთ გაუვალ გზაზე... აი სწორედ ორი წელიწადია, რაც უადგილოდ ვარ. რაც ერთი-ორი გროში შავი დღისთვის მქონდა გადარჩენილი, სულ წამლებზე დაიხარჯა, ესლა აღარაფერი მაქვს და ცოლიც უარესს დღეშია... ორი პატარა ბაღლიც...

იზიუმოვი თითხე ბექედს ათამაშებდა და ყურს უგდებდა.

— ოჰ, ძნელია, — თავის ქნევით შენიშნა ფაბრიკანტმა, — რად დაანებეთ კნაუბერტს თავი.

— მა რა მექნა, როცა საქირო იყო მოსკოვში წასვლა ექიმებთან.

— ეჰ, თქვენც უჯერებთ ექიმებს! რა ხნისა თქვენც ცოლი?

— ოცდა მესამეშია.

— ოჰ, რა ახალგაზდა ყოფილა! ნუ გწამთ ექიმები, წამლობაც სისულელეა, სუფთა ჰაერი და მოსვენება, აი რა სჭირია თქვენს ცოლს. მე გამოცდილებით ვიცი, იპიტომ გეუბნებით.

— მერე, სტეფან მიხაილიჩ, სუფთა ჰაერი სად ვიშოვოთ, როცა იძულებული ვართ ერთ სულის შემსუთველ ოჯახში ვიცხოვროთ?! ვერ წარმოიდგენთ...

ამ დროს იზიუმოვმა დახედა ჯერ ჯიბის, მერე კედლის საათს, ცოტათი ამოიფშვინა და ისევ ქაღალდების ჩხრეკა დაიწყო. როგორც ეტყობოდა, ფაბრიკანტი იზიუმოვი უფრო ხილდებოდა თავის თავს, რომ ამგვარ ლაპარაკით გუნება არ გააფუჭებოდა.

რუბანოვსკი იღვა მაგიდასთან. ატყობდა, რომ წასვლის დრო იყო, მაგრამ ვერ ბედავდა. მთლად უღონო, ძალა გამოლეული იგი იღვა იზიუმოვის წინ. მას მოხებურა ხეწნა მუდარა, ენატრებოდა არაფერზე არ ეფიქრა, გაშეშებუ იყო ერთ ალაგას და აღარ დასკიდებოდა ცხოვრების ჩარხს; მაგრამ უცებ მოაგონდა მშვიერი ოჯახი და წყალ წაღებულსავით ერთხელ კიდევ სცადა ხავს მოჰკიდებოდა.

— სტეფან მიხაილიჩ! — დაიწყო რუბანოვსკიმ და ხმა ჩასწყდა. მე თქვენ გარწმუნებთ, მე შემიძლიან თქვენთვის გამოსადეგი კაცი ვიყო. მე პრაქტიკულადაც შემისწავლია საქმე, ბევრი სქემაც გამოუმჯობესებია.

— ეგ ხომ თავდაპირველია, დაეთანხმა იზიუმოვი — პრაქტიკული ცოდნა ჩვენთვის საჭიროა.

— ამის გარდა, განაგრძო რუბანოვსკიმ, შეიძლება ჩემს მეტოქეს აკლია გამოცდილება, პრაქტიკა.

— ყველაფერი შესაძლოა, — უბასუხა ფაბრიკანტმა ჩვენს დახვესებულ ტენიციოსებს იშვიათად თუ აქვთ პრაქტიკული ცოდნა. მაგრამ რას იზამ? გარემოება გაიძულეს. თუ ის ვაჟბატონი არ გამოგვადგა, მაშინ თქვენ გვეყოლებით მხედველობაში.

— სტეფან მიხაილიჩ! მანამდის ხომ ცოლშვილი შიმშილით ამომიწყდება!

იზიუმოვმა ველარ მოითმინა, ქაღალდებს არეულად შლა დაუწყო და სახე გაიქვავა. — რუბანოვსკი ადგა.

— მშვიდობით! წაილულულა მან.

— გვეყოლებით, გვეყოლებით მხედველობაში, ნუ დაეცემით სულით; ნახვამდის! — უბასუხა ფაბრიკანტმა.

რუბანოვსკიმ, როცა მიდიოდა, გასავალ კარებთან შენიშნა, რომ ერთი მობუზული, თეთრებში ჩაქმული კაცი წამოდგა და შემკრთალი უყურებდა მას. „ეს ხომ არ არის ჩემი მეტოქე?“ დაეკითხა რუბანოვსკი თავის თავს და გასწია ქუჩისკენ.

რუბანოვსკი მიდიოდა სახლში ძალზე გაბოროტებული და გულმოსული ყველაზე: პანფუტიევზე, იზიუმოვზე, უცნობ ქალზე და ყველაზე მეტად თავის მეტოქეზე, რომელმაც გადურბინა წინ და წაჰგლიჯა ხელიდან ერთი ლუკმა პური. მერე რამდენი თავის დამცირება გამოსცადა მხოლოდ იმისთვის, რომ უარი გაეგონა! „აღარ წავალ სახლში — აუტანელია მუდამ ერთი და იგივე. ჩემი ბედი აუტანელია, ირგვლივ სიბინძურე, სიცივე, სივადგახე! ოჰ რომ შემეძლოს თავის მოკლა!“ ამ ფიქრით გატაცებული შეჩერდა რუბანოვსკი, მაგრამ ამ დროს წარმოუდგა თვალწინ ჩამომდნარი სახე ცოლისა, დამშეული ბავშვები, სისაწყლევ და სასოწარკვეთილებით განაგრძო გზა. ციოდა, წვიმდა და საშინლად უბერავდა შემოდგომის ქარი.

— არა, სახლში წასვლას აქ წვიმის ქვეშ ვაწუწუვა მირჩევნია! იმეორებდა რუბანოვსკი. კიდევ ცოლის გულსაკლავი შემოხედვა! მერე როგორ დაეაიბედოვნე!

— რა არის, ცოტა ალაგია გასავლელი, რომ აღამიანს ზედ არ შეეჯახოთ? — მოესმა მკაცრი შემოძახება გამკვლეისა, მაგრამ კილო მალე შეიცვალა და გაშტერებული შეჩერდა ახალგაზდა ტენიციოსი.

— რუბანოვსკი! საიდან? მერე ეგეთი გამომეტყველებით!

— სერგეევ! — განცვიფრებით წამოიძახა რუბანოვსკიმ და თან ხელი ჩამოართვა თავის მეგობარ ტენიციოსს. — ერთბაშად ვერ გიცანი.

სერგეევს ეცვა გაცვეთილი საზაფხულო პალტო და თავზე ძველი ქუდი ჰქონდა ჩამოფხატული. ქულ ქვეშ უბრწყინადდენ მოლურჯო თვალები, მკაცრი, მაგრამ მიმზიდველ გამომეტყველებისა. დამოუკიდებელ ქვეის შუქი ნათელსა ჰყენდა მის სახეს.

— მას შემდეგ, რაც სასწავლებელი გავათავეთ, ჩვენ ერთბაშეთი აღარ გინახავს, — შენიშნა სერგეევმა. იგი თანაგრძობობით დააქტვრდა მეგობარს. — დაბერებულხარ, ძმაო, დაბერებულხარ! სხვა, როგორ არის შენი საქმე?

— ცუდად! — მიუგო რუბანოვსკიმ. აი ესლაც ერთი ალაგი გაცრუვდა ჩემთვის, ვილაცამ ურცხვად წამგლიჯა ხელიდან.

— შენც მარდად მოიქეც, მეგობარო. აქ, ჩემო ძმაო, სიფხიზლეა საქირო, ბრძოლაა არსებობისთვის. მეც კინაღამ არ გამომაცალეს საქმე. განთავისუფლდა თუ არა ალაგი, ვილაცას უკვე სუნით გაეგო, მისულიყო თხოვნით. მაგრამ მის სარეკომენდაციო წერილში მხოლოდ „თხოვნა“ იყო, ჩემთვის კი „დაბეჯითები“ სთხოვდნენ ფაბრიკანტს და გავიმარჯვე. დარჩა ჩემი მეტოქე პირში ჩალა-გამოვლებული. მე ესლა ძალღურად ვიქცევი, ძალლი გავხდი. პირდაპირ ვეცემი ხოლმე და ვიტაცებ. წავიდეთ, აქ რალს ვფიქვართ? შენ გამაცილე, მე მხოლოდ შევიცილი ერთ ღიზიანთან, ადგილის შესახებ უნდა ვკითხო, — აქ ახლო არის. შენ ხომ არსაით მიგეშურება?

— არა, გამოგყვები, ჩემთვის სულ ერთია

— მაშ კარგი, წავიდეთ.

მეგობრები წავიდნენ. რუბანოვსკი უამბობდა თავის ვარემოებს, სერგეევი გულმოდგინებით ყურს უგდებდა.

— აი, კიდევ მოვიდიო. — გააჩერა სერგეევმა ამხანაგი იზიუმოვის ბინასთან...

— მაშ შენ ყოფილხარ!? წამოიძახა რუბანოვსკიმ.

ზარის დასარეკად გაწვდილი ხელი სერგეევს უკანვე დაეშვა. მან ერთი შეხედვით შეატყო რუბანოვსკის, რაშია ციო საქმე.

— რაღას ელი, დარეკე! მწარე ღიმილით უთხრა რუბანოვსკიმ.

— ეჰ, ეშმაკსაც წაუღია მაგათი თავი! მოვასწრობ. წავიდეთ!

— საით? — გაუგებრად დაეკითხა რუბანოვსკი.

— სულ ერთია, — მიუგო მეგობარმა, — გსურს წავიდეთ ჩემსას, თუმც ვაგლახად კი ვცხოვრობ.

— სხვაგან შენთან წასვლას წამოსვლა მირჩენია.

ამ ორ სიტყვაში სერგეევმა ბევრი რამ ამოიკითხა. ისინი გაბრუნდნენ უკან იმავე გზით, მაგრამ იმავე გულით კი აღარა. მეგობრების გარდა ისინი ერთმანეთის მეტოქეებიც გახდნენ. რაღაცა გაჩერდა ამით შორის, რომელიც შხამავდა მეგობრულ კავშირს. დიდხანს მიდიოდნენ ხმა-ამოუღებელივ, ბოლოს სერგეევმა დაარღვია სიჩუმე.

— რა უცნაური მოვლენაა! — შენიშნა მან, — მერე ორივენი რა გაქვირებაში ვართ!

— შენ დიდხანია უადგილოდ ხარ? — ჰკითხა რუბანოვსკიმ.

— მესამე თვეა. მე, ძმაო, ბევრი ალაგი გამოვიცვალე. ვერც ერთ ფაბრიკანტთან, მექანიკოსთან, ვერც ერთ ამგვარ ტუზთან ვერ შევთანხმდი, ვერ ვიცხოვრე. ყველას მხოლოდ ის უნდა, რომ შენზე თავსუფლად აქენოს ცხენი. არ უნდა გქონდეს საკუთარი ფიქრი, აზრი, შესედულობა, უნდა იყო მხოლოდ მანქანა და სხვა არაფერი. მაგრამ ბოლოს გაწყდებოდა მოთმინების ძაფი და შენც ანებებ თავს. მერე იწყებ წანწალას ერთი კუთხიდან მეორე კუთხეში. კიდევ კარგი, ადგილის შოვნაში ბედი მაქვს. აქაც, მოსკოვში. და პეტერბურგშიაც მყვანან ნათესავები. წარმოიდგინე, ქირავით მეჯავრებიან, იმათაც ვეჯავრები, მაგრამ მოვალეობად სთვლიან ალაგი მიშოვონ რაღაც გვარიშვილობის დასაცველად.

— ეჰ, მეგობარო! მე მაგისთანა ნათესაობასაც მოკლებული ვარ. — მწარე ღიმილით უპასუხა რუბანოვსკიმ. მასში იხატებოდა მღელვარება, რომ სერგეევი ადგილზე იყო, ის კი — არა. ბედნიერი ამხანაგი ისე აღელვებდა მას, როგორც ჯან-სალი — ავადმყოფს.

სერგეევი ამ შეკრთა. სიტყვებზე

— ჩემი საქციელი საოცარია, — უთხრა სერგეევმა, — თუ გინდა, საზიზღარც. ყოველთვის ვიშამეზი, როცა მქირდება დახმარება ნათესავებისა. ერთი იღვა, მისწრაფება მაქვს. ჩემი მისწრაფებაა მცირე კაპიტალის შექმნა და თავისუფალ საქმის შოვნა. მე არ ვოცნებობ ფუფუნებიან ცხოვრებაზე, ძალის შექმნაზე, სიყვარულზე, — მე მინდა ვიყო დამოუკიდებელი. ჩემთვის საქირთა დამოუკიდებლობა, მე მხოლოდ მაგ იღვით ვცხოვრობ, უმეგისოდ არ მესმის ცხოვრება. ვიცი, ამ იღვის განსახორციელებლად საქირთა ძალღივ გაეხდებ. დეე ვიყო ძალღი, მხოლოდ — დამოუკიდებელი.

— მერე, იშოვე ფული? დაეკითხა რუბანოვსკი.

— როგორ არა! მოვავროვე, ირონიით უპასუხა სერგეევმა. ყოველთვის, როცა კი გარემოება თათქას ხელს მიწყობდა, მაშინვე უუქველად ისეთი რამ გამოტყვრებოდა, რომ ერთს წუთში ყველაფერს დაანგრევდა, დაარღვევდა. ჩემი მფარველნი მაყენებდნენ ალაგზე, მე კი ვერ ვიშენებდი მხოლოდ იჩიტომ, რომ თვითონ იმ მფარველებმა პატარაობითვე დამამახინჯეს. ათასი საფეხური დამცირებისა გამატარეს და ეხლა, როდესაც მცირე საწყენს მომაყენებს ვინმე, მზადა ვარ მაშინვე პირში ვეცე, — ვერ ვიტან. მაგრამ, აი, ჩემს ბინასაც მიკადწიეთ, — აჰ ვცხოვრობ.

იმათ გაიარეს პატარა ტალახიანი ეზო, რომლის შუა ალაგს მოსჩანდა დაძველებული აივანი

— ფრანგი ლაღ, არ წაიქცე! — ეუბნებოდა კიბეზე ამავალი სერგეევი უკან მდგომ რუბანოვსკის. ხომ ხედავ, რა დარბაზებია. აი, ეხლა აქეთ!

მეგობრებმა შევიდნენ ერთ პატარა ბნელ ოთახში. თხელ კეუელს იქით სამზარეულოდან ისმოდა ერბოს შიშინი და დანით ხორცის კეპვა. თევზისა და ხავეს სუნით ოთახი გავსებული იყო.

— სამოგარი! — გასძახა სერგეევმა სამზარეულოში. პასუხად მოესმა დუღუღუნე მზარეულისა.

— მარდაღ! — გაიმეორა სერგეევმა. — ეყრე, ჩემო მეგობარო, სიმკაცრეს ვადგივარ და ამითი კამაქეს თავი. ვალი დავიდე უადგილობის გამო; სახლის პატრონი ყვირის, მზარეული ბუტბუტებს და ძაღმომრეობითა ვიხსნი თავს. — ამ სიტყვებთან მან გადმოიღო ერთი ბოთლი არაყი და პატარა ნაჭერი ყველისა. მეგობრებმა გადაჰკრეს თითო ქიქა. რუბანოვსკიმ კიდევ დაისხა მეორე, სერგეევმა გეზათ დაუწყო ცქერა ცოტა ხნის შემდეგ მზარეულმაც გამოიტანა ნახევრად მოკაკული სამოგარი ჩაის ჭურჭლით. მზარეულს უკან კარებში გამოჩნდა ძალზე გაავკაცებული სახე სალის პატრონისა.

— თუ ხვლიდანაც...

მაგრამ სერგეევმა აღარ დაათაკებინა, კარები მიუჯახუნდა. ამის შემდეგ სამზარეულოში დიდხანს კიდევ ისმოდა ლანძღვა-გინება სახლის პატრონისა.

— სულ ეგრე ვხეზობთ, ძმაო, — უთხრა სერგეევმა, — მაგრამ შენ რათა ხარ სულ ჩუმად, უქეიფოდ ხომ არა ხარ? კარგა ხანს არ მისცა რუბანოვსკიმ პასუხი.

— არ გვეცხოვრება ამ ქვეყანად! — ბოლოს ძალდატანებით ამოსთქვა მან.

სერგეევმა იგრძნო, რომ ეს სიტყვები უბრალო ფრაზა-კი არ იყო, არამედ გულის სიღრმიდან ამონაკენესი ხმა უბედურ რუბანოვსკისა.

— სწორედ, — უპასუხა სერგეევმა, — ცხოვრება მწარე ხუმრობა ყოფილა. წედან შენ მოურიდებელი ლუკმის მგლეჯავი დამარქვი, — პირადად მე-კი არა, ვინც ალაგი წაგართვა, — ნუ გგონია, რომ მეწყინა. ჩვენ ხომ იმის მეტს არას ვაკეთებთ, რომ ერთმანეთს ვართმევთ ლუკმას. რასაკვირველია, ჩვენ ამას ვერ წარმოვადგენდით, როცა სასწავლებელს ვათავებდით და ვადიდებდით მეცნიერებას, სახალხო შრომას, მეგობრულ კავშირს, პოეზიას. ეხლა-კი, რაც ცხოვრებაში გამოვედით, ხედავ, — დღეს გქირია ცხოვრება, ხვალ, ზეგ და ბოლოს სიცოცხლეც გგებრდება, აღარ გინდა.

— მე მაგის სურვილის უფლებაც არა მაქვს, — უთხრა რუბანოვსკიმ. — მე არ შემიძლიან უარგყო სიცოცხლე, რადგანაც ჩემს ოჯახს სწყურია იგი.

— მართალია, მიუგო სერგეევმა და ღრმა ფიქრებშიცა.

სერგეევს ჩვეულებად ჰქონდა ხელად ჩაფიქრება, დავე წყება კარ-მიდამოსი და დროებითა შორს საღმე გადაფრ-ოს მისი ფიქრი მოულოდნელი, უცები იყო; ასეთივე იყო განძი ფხიზლებაც.

— რა უნდა გითხრა, — წამოიძახა ფიქრის შემდეგ სერგეევმა: გამაცანი შენი ოჯახი.

რუბანოვსკიმ უქმაცოფლოდ გადახედა.

— ჩემი ოჯახი მწარე დღეშია, — ცრუ ღიმილით მიუგო მან.

— შენ მაინც გამაცანი, დაბეჯითებითა გაუმეორა სერგეევმა.

(დასასრული იქნება)

რედაქტორი ფ. გოგინაიშვილი
გამომცემელი თ. დი პავლე ი. თუმანიშვილი.